

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 8ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1996

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ

ΔΙΚΑΙΟΝ.— Ἡ ἐξασφάλιση τῶν δικαιωμάτων στὰ μεταβυζαντινὰ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα. Ἐπιβιώσεις ἀρχαίων ἐλληνικῶν δικαίων, ὑπὸ τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Μενέλαου Τουρτόγλου*.

Τὰ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα τῆς περιόδου ὅπου ὁ ἐλληνισμὸς βρισκόταν ὑπὸ ξένη κυριαρχία, περιλαμβάνουν καὶ ποικιλία μέσων, ἀστικοῦ καὶ δικονομικοῦ δικαίου, πρὸς ἐξασφάλιση δικαιωμάτων ἐκ μέρους τῶν δικαιοῦχων¹. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ συνηθέστερον ἀπαντώμενα ἦσαν ἡ ποινικὴ ρήτρα, ἡ ὑποθήκη καὶ ἡ προσωπικὴ κράτηση, ἡ ἔρευνα τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς παρούσης ἀνακοινώσεως.

I. ΠΟΙΝΙΚΗ ΡΗΤΡΑ

Εὐρυτάτη ἦταν ἡ χρῆση τῶν ποινικῶν ρητρῶν ἀπὸ τοὺς ὑποδούλους Ἑλληνες πρὸς ἐπίρρωση τῶν συμβάσεων. Ἡ συνήθεια δὲ αὐτῇ φέρει τὶς ἐμφανεῖς ἐπιδράσεις τοῦ δικαίου τῶν βυζαντινῶν. Ἡ σύναψη ποινικῆς ρήτρας γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν συμβάσεων ἀπαντᾷ στὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ δίκαια² τὰ ὁποῖα καὶ ἐπηρέασαν, ὡς φαίνεται, τὴ νομοθεσίαν τῶν Ρωμαίων. Στούς τελευταίους ἡ συνομολόγηση προ-

* MENELAOS TOURTOGLOU, *La garantie des droits dans les documents juridiques post-byzantins. Survivances des droits grecs antiques.*

1. Πρβλ. Β. Οἰκονομίδου, *Στοιχεῖα τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου* (Γενικαὶ Ἀρχαί), ἐκδ. Β', ἐν Ἀθῆναις 1893, σ. 286, σημ. 2.

2. Πρόκειται περὶ τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἡμιολίου ὁ ὁποῖος συνεχίσθη καὶ στὸ ἐλληνιστικὸ δίκαιο. (Δημοσθένους κατὰ Διον. 38, κατὰ Νικοστρ. 10). *L. Beauchet*, *Histoire du droit privé de la république Athénienne*, Paris 1897 (ἀνατ. Amsterdam 1969), IV, σ. 430. *I. Mitteis*, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreiches*, Leipzig 1891, σ. 510. *G. Petropulos*, *Papyri Societatis Archaeologicae Atheniensis*, Ἀθῆναι 1939, σ. 82, 137, 145, 148, 152, 160.

στίμου (ποινικῆς ρῆτρας) ἐπετυγχάνετο συνήθως μὲ ἐπερώτηση (stipulatio poenae) ἢ καὶ μὲ πρόσθετο σύμφωνο³. Ἡ προσθήκη ὅμως ποινικῶν ρητρῶν στὰ συμβόλαια διευρύνεται ἰδίως μετὰ τὸν Ἰουστινιανό. Περὶ αὐτοῦ μαρτυροῦν πλεῖστες διατάξεις τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων⁴, ἀπὸ τίς ὁποῖες φαίνεται ὅτι ἀνεγνωρίσθη ἡ ἰσχὺς τους καὶ ἐπὶ μνηστειῶν⁵. Ἔτσι ὁ προσδιορισμὸς εἰς βάρος τοῦ ἀθετοῦντος προστίμου «δι' ἀσφάλειαν καὶ παραφυλακὴν τῶν συμπεφωνημένων», ἀποτελεῖ σχεδὸν τὸν κανόνα⁶, ἀφοῦ οἱ συνομολογούμενες χωρὶς πρόστιμο συμβάσεις ἐχαρακτηρίζοντο ὡς ψιλὰ σύμφωνα καὶ ἐπομένως ἦσαν μὴ ἀγώγιμες⁷.

Τὰ ἐπὶ ποινικῶν ρητρῶν ἰσχύσαντα στὸ Βυζάντιο ἐκκληροδοτήθησαν, μετὰ τὴν κατάλυσή του, σχεδὸν αὐτούσια στὸ ἐφαρμοσθὲν ἀπὸ τοὺς ὑποδούλους Ἑλληνες δίκαιο. Ἡ χρῆση τῶν ποινικῶν ρητρῶν προσέλαβε τέτοια ἔκταση, ὥστε νὰ μὴ περιορίζεται ἐπὶ παντὸς συμφώνου, ἀλλὰ νὰ ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ μονομερῶν διατάξεων αἰτία θανάτου.

Συγκεκριμένα, ποινικῆς ρῆτρες ἀπαντοῦν ἐπὶ πωλήσεως⁸, ἀνταλλα-

3. Βλ. *Π. Καλλιγᾶ*, Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, τ. Γ' (ἔκδ. Γ'), ἐν Ἀθήναις 1885, σ. 160. *Γ. Πετροπούλου*, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου (ἔκδ. Β'), Ἀθήναι 1963, σ. 823 ἐπ.

4. Βλ. Νεαρά Ρωμανοῦ Β' (959-963). *Ζέπων* J. G-R, τ. 1, σ. 244-246. Νεαρά Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1082). *Ζέπων* J. G-R, τ. 1, σ. 296-298. Νεαρά Μανουὴλ Κομνηνοῦ (1166). *Ζέπων* J. G-R, τ. 1, σ. 395-396.

5. Βλ. Νεαρά 18 Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. *Ζέπων* J.G-R, τ. 1, σ. 77-78. *P. Noailles et A. Dain*, *Les nouvelles de Léon VI le Sage*, Paris 1944, σ. 69 ἐπ.

6. Πρβλ. Νεαρά Μανουὴλ Κομνηνοῦ (1166), κεφ. η'. *Ζέπων* J. G.-R, τ. 1, σ. 395. «Τῶν συμφώνων ὅσα μὲν ἔχουσι πρόστιμα καὶ ἀνάγκην τοῦ πληροῦσθαι, ταῦτα κρατοῦσι καὶ ψηφίζεται ὁ χρόνος ἀπὸ τῆς ποιήσεως τοῦ συμφώνου· ὅσα δὲ οὐκ ἔχει πρόστιμον οὐδὲ ἀνάγκην τοῦ πληρωθῆναι, τούτων οὐδὲ ὁ χρόνος τῆς ποιήσεως ψηφίζεται» (*Ἀρμεν.* 1.9.6.). «...συνήλλαξα ἐγὼ μετὰ σοῦ πρᾶσιν ἢ μίσθωσιν ἢ ἄλλην τινὰ ἐποίησα πρὸς σὲ συμφωνίαν· ἐπιφέρομεν οὖν ἀλλήλοις ἐξ ἀρεσκείας ἡμῶν πρόστιμον, ὅσον βουλόμεθα, καὶ λέγομεν, ὅτι οἶος ἐξ ἡμῶν παραβῆναι πειραθῆ τὴν τοιαύτην συμφωνίαν, ἵνα δίδωσι τῷ ἑτέρῳ χρυσίου λίτρας τόσας, ὅσας δηλαδὴ ἀμφοτέροι θελήσομεν καὶ πρὸς τὴν θέλησιν ἡμῶν κρατεῖ καὶ ἀπαιτεῖται τὸ τοιοῦτον πρόστιμον· καὶ τοῦτο δὲ αἰεὶ χρηματικὸν ἐστίν». (*Ἀρμεν.* Append., III.44. Σχόλιο).

7. *Ἀρμεν.* 1.9.7 καὶ σχόλιο: «...ψιλὰ δὲ (σύμφωνα), ἅπερ εἰσὶ τὰ χωρὶς ἐπερωτήσεως καὶ προστίμου γενόμενα». «Τὸ ψιλὸν σύμφωνον ἀγωγὴν οὐ τίκει ἀλλὰ παραγραφὴν». Νεαρά τοῦ Ρωμανοῦ Β' (959-963). *Ζέπων* J. G-R, τ. 1, σ. 246. Πρβλ. ὅμως τὴν προγενέστερη 72 Νεαρά τοῦ Λέοντος «περὶ τοῦ κυροῦσθαι τὰ σύμφωνα τὰ ἄνευ προστίμου γεγενημένα». *Ζέπων* J.G-R, τ. 1, σ. 143. *P. Noailles et A. Dain*, ἐνθ' ἄν. σ. 259.

8. *Ἀντ. Κατσοροῦ*, Ναξιακὰ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα τοῦ 17 αἰῶνος, Ἀνάτ. ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. Ζ' (1968), ἐν Ἀθήναις, ἀριθ. 4, 7, 10, 18, 19, 20, 25, 26, 27, 28, 32, 34, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 55, 56, 57, 60,

γῆς⁹, διανομῆς¹⁰, καλλιεργητικῶν συμβάσεων¹¹, προικοσυμφώνων¹², συμβιβασμῶν¹³. Ὁμοίως ἐπὶ δωρεῶν καὶ διαθηκῶν δι' ἐκεῖνον ποῦ ἤθελε τυχόν ἐναντιωθεῖ ἢ «διασεισεῖν» τις πράξεις αὐτές¹⁴, ἀκόμη δὲ καὶ στὶς περιπτώσεις ποῦ τὰ συμβαλλόμενα μέρη εἶχαν ἀμελήσει νὰ λάβουν ἀπὸ τις ἀρχές τοῦ κυριάρχου πιστοποίηση περὶ τῆς ἐγκυρότητος τίτλου ἰδιοκτησίας (χοτζέτι)¹⁵. Στῆ δὲ Μάνη ποικιλία συμφωνιῶν,

62, 67, 68, 69, 78, 84, 88, 90, 91, 92, 98, 101, 110, 111. *Γ. Πετροπούλου*, Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου τῶν ἐτῶν 1663-1779, Παρ|μα Ἐπιστ. Ἐπετηρίδος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήναι 1958, ἀριθ. 1403, 1404. *Α. Σιφωνιοῦ - Καράπα, Γ. Ροδολάκη, Α. Ἀρτεμιάδη*, Ὁ κώδικας τοῦ νοταρίου Νάξου Ἰωάννου Μηλιάτη 1680-1689, Ἐπετ. Κέντρου Ἐρεύνης Ἱστορ. Ἑλλην. Δικαίου, τ. 29-30, ἐν Ἀθήναις 1990, ἀριθ. 40. *Ἰακ. Βισβίζη*, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ δουκάτου τοῦ Αἰγαίου (1538-1577), Ἐπετ. Ἀρχείου Ἱστορ. Ἑλλην. Δικαίου, τεῦχ. 4, ἐν Ἀθήναις 1951, ἀριθ. 1, 2, 3, 7, 9, 13, 15, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 33, 37, 44, 46, 50, 51, 52, 53, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 68, 69, 71, 74, 86. Τοῦ Ἰδίου, Τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν συζύγων ἐπὶ ἀτέκνου γάμου εἰς τὴν Πάρον κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, Ἐπετ. Ἀρχείου Ἱστορίας Ἑλλην. Δικαίου, τεῦχ. 8, ἐν Ἀθήναις 1958, ἀριθ. 2, 8.

9. *Γ. Πετροπούλου*, Νοταριακαὶ πράξεις Χίου τῶν ἐτῶν 1724-1780 κλπ., Παρ|μα Ἐπιστ. Ἐπετ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήναι 1963, ἀριθ. 481. Τοῦ Ἰδίου, Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 7. *Ἰακ. Βισβίζη*, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 14, 81. *Ἀντ. Κατσουροῦ*, ἐνθ' ἄν. ἀριθ. 8, 89.

10. *Γ. Πετροπούλου*, Νοταριακαὶ πράξεις Χίου, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 507. *Ἀντ. Κατσουροῦ*, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 6.

11. Βλ. *Μεν. Τουρτόγλου*, Καλλιεργητικὲς συμβάσεις στὴν Ἀπεύρανθο τῆς Νάξου κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, Ἐπετ. Ἐταιρ. Κυκλαδ. Μελετῶν, τ. ΙΒ', Ἀθήναι 1995, σ. 509, ἐπ. *Ἰακ. Βισβίζη*, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 11, 12, 17, 45, 64, 83, 84, 87, 88. *Α. Σιφωνιοῦ - Καράπα, Γ. Ροδολάκη, Α. Ἀρτεμιάδη*, ἐνθ' ἄν. ἀριθ. 44. *Ἀντ. Κατσουροῦ*, ἐνθ' ἄν. ἀριθ. 1, 11, 71, 75, 105.

12. *Ἀντ. Κατσουροῦ*, ἐνθ' ἄν. ἀριθ. 70, 113, 116, 119, *Ἰακ. Βισβίζη*, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 5, 6, 24, 26, 27, 31, 40, 42, 48, 70, 77, 78. Τοῦ Ἰδίου, Τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν συζύγων ἐπὶ ἀτέκνου γάμου εἰς τὴν Πάρον κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 1, 14, 16, 17, 21.

13. *Γ. Πετροπούλου*, Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 113. *Α. Καράπα, Γ. Ροδολάκη, Α. Ἀρτεμιάδη*, ἐνθ' ἄν. ἀριθ. 41. *Ἀντ. Κατσουροῦ*, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 2. *Ἀπ. Βακαλοπούλου*, Ἀνέκδοτα δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, τ. ΙΓ (1946), σ. 212.

14. *Ἀντ. Κατσουροῦ*, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 114. Βλ. καὶ *Γιάννη Μανρομάτη*, Ἰωάννης Ὀλόκλος, νοτάριος Ἱεράπετρας. Κατάστιχο 1496-1543, (Ἑλλ. Ἴνστ. Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Βενετίας καὶ Βικελαία Δημοτ. Βιβλιοθήκη Ἡρακλείου), Βενετία 1994, ἀριθ. 15, 28, 31, 51, 52, 80, 89, 102, 116, 146, 148, 151, 162, 178, 181, 196, 212, 213, 214, 215, 239.

15. *Ἀντ. Κατσουροῦ*, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 2. Πρβλ. καὶ *Ἀντ. Βουρδουμπάκι*, Κρητικὰ συμβόλαια ἐκ τῆς Τουρκοκρατίας, «Χριστιανικὴ Κρήτη», τεῦχ. Γ (1912), σ. 467-468.

όπως π.χ. συνδιαλλαγή έμπολέμων οικογενειών ή συμφιλίωση έριζόντων άνδρογύνων, έπιρρωνύεται με τή συνομολόγηση ποινικῶν ρητρῶν. Έκεί ὅμως ή έστω και μεγάλη χρηματική ποινή που θά κατέπιπτε εἰς βάρος του ὕπαναχωροῦντος ἀπὸ τὰ ὕπεσχημένα δὲν παρείχε, ὅπως φαίνεται, ἀρκετή έγγύηση για τήν ἀσφαλή τήρηση τῶν συμφωνιῶν. Γι' αὐτὸ παραλλήλως πρὸς τήν ποινική ρήτρα συνεφωνοῦντο ἕνα ἢ και περισσότερα «φονικά». Τὰ τελευταῖα ἐσήμαιναν τήν καθ' ὅλα νόμιμη, κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς Μάνης, θανάτωση του ἀθετοῦντος τή συμφωνία ἢ και μελῶν τῆς γενιᾶς του ^{15α}.

Έπίσης ποινικὲς ρήτρες περιλαμβάνονται σὲ ἀποφάσεις αἰρετῶν κριτῶν και κοινοτικῶν κριτηρίων. Ἡ περιφούρηση του κύρους τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν ἐπετυγχάνετο, ὡς φαίνεται, και με τήν ἀπειλή χρηματικῆς ποινῆς κατὰ του τυχὸν μὴ συμμορφουμένου πρὸς τίς διατάξεις τους διαδίκου ¹⁶. Συμφωνηθείσης ποινικῆς ρήτρας και

15α. Βλ. Σ. Κουγέα, Ἡ ἀνθρωποκτονία (τὸ φονικὸ) ὡς διεγγύημα τρίτου ἐν Μάνη, «Ἑλληνικά», ἀριθ. 4, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 365 ἐπ. Ὅμοιος και ἔγγραφο συμφωνία που συνετάγη τὸ 1822 ἀπὸ τὸν Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και τὸν Διονύσιο Τρουπάκη πρὸς ἀμοιβαία ὑποστήριξη σὲ κάθε δύσκολη περίσταση. Ὁ ἀθετῶν τή συμφωνία, πλὴν τῆς ὑποχρέωσέος του για τήν καταβολή τῆς συμφωνηθείσης ποινικῆς ρήτρας τῶν δέκα χιλιάδων γροσιῶν θά ὤφειλε «και δύο φονικά». (Γ. Μαυραβέλε, Οἱ Παλαιολόγοι τῆς Καρδαμύλης, Ἀθήνα 1982, σ. 82). Πρβλ. ἐπίσης και ἔγγραφο συμφωνία μεταξύ διαφόρων κλάδων τῆς οικογενείας τῶν Μαυρομιχαλαίων που συνήφθη τὸ 1828 στήν Τσίμοβα. Ὅποιοι ἀπὸ τοὺς ὑπογράφοντες ἤθελε τυχὸν ἀποστῆ ἀπὸ τή συμφωνία θά ὤφειλε 5.000 πιάστρα και δύο «φονικά» (G. Maurer, Ὁ Ἑλληνικὸς Λαός, τ. Α' (μετάφρ. Ε. Καραστάθη), Ἀθήναι 1943, σ. 427.

16. Βλ. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Παξῶν διαφόρων νοταρίων τῶν ἐτῶν 1658-1810, Παρ|μα Ἐπιστ. Ἐπετηρ. Νομικῆς Σχολῆς του Παν. Ἀθηνῶν, Ἀθήναι 1958, ἀριθ. 79, 95, 177, 289, 364, 365. Α. Σιφωνιοῦ - Καρατά, Γ. Ροδολάκη, Α. Ἀρτεμιάδη, ἐνθ' ἄν., σ. 42. Μεν. Τουρτόγλου, Ἡ νομολογία τῶν κριτηρίων τῆς Μυκόνου (17ος-19ος αἰ.), Ἐπετ. Κέντρου Ἐρ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου, τ. 27-28, ἐν Ἀθήναις 1985, σ. 8, σημ. 13 και σ. 170, ἀριθ. 161, σ. 172, ἀριθ. 163, σ. 187, ἀριθ. 179. Περὶ τῆς διαιτησίας πρβλ. τὸ κεφάλαιο Θ' τῆς ἔγγραφου συλλογῆς τῶν τοπικῶν ἐθίμων τῆς Νάξου του 1810 (Ζέπων J.G-R, τ. 8, σ. 543). Ὅμοιος Ν. Ροζάκου, Θέματα ἐθιμικῆς διαιτησίας ἀπὸ τήν Λακωνία, «Ἡελοπονησιακά», τ. Β', Ἀθήναι 1957, σ. 286 ἐπ. Π. Βιζουκίδου, Ἡπειρωτικῶν θεσμῶν ἔρευνα, «Ἡπειρωτικά Χρονικά», τ. 2, 1927, σ. 5 ἐπ. Ἰακ. Βισβίζη, Ἡ κοινοτική διοίκησης τῶν Ἑλλήνων κατὰ τήν Τουρκοκρατίαν, «L'Hellénisme Contemporain», τόμος ἐπὶ τῆ πεντακοσιοστῆ ἐπετείῳ ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (29 Μαῖου 1953), σ. 201. Διαιτησία δὲ ἐπὶ ἀξιοποίνων πράξεων βλ. Μεν. Τουρτόγλου, Περὶ τῆς Ποινικῆς Δικαιοσύνης ἐπὶ Τουρκοκρατίας και μετ' αὐτὴν μέχρι και του Καποδιστρίου. Βυζαντιναὶ τινες ἐπιδράσεις ἐπὶ τὸ ἐφαρμοσθὲν δίκαιον, Ἐπετ. Κέντρου Ἐρευνῶν Ἰστορ. Ἑλλ. Δικαίου, τ. 15, ἐν Ἀθήναις 1972, σ. 20 και «Μελετήματα Ἰστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου», Ἀθήνα - Κομοτηνὴ 1984, σ. 112.

παρελθούσης τῆς προθεσμίας, ὁ ὑπαναχωρῶν, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὸ βυζαντινὸ δίκαιο¹⁷, ὑπεχρεοῦτο στὴν πληρωμὴ τῆς χωρὶς καμμιὰ ὄχληση. Σὲ πλεῖστα δὲ ἔγγραφα οἱ συμβαλλόμενοι συνομολογοῦν ὅτι σὲ περίπτωσι ἀθετήσεως τῆς συμβάσεως, ἡ καταπιπτομένη εἰς βάρους τοῦ ὑπαναχωροῦντος ποινικὴ ρήτρα δὲν θὰ ἐπέχει τόπον πάσης ἄλλης ἀποζημιώσεως, ἀλλὰ θὰ ὀφείλονται ἀμφοτέρω. Δηλαδή τὸ ποσὸν τῆς ποινικῆς ρήτρας καὶ ἡ ἐκτέλεση τῆς συμβάσεως. Ἔτσι ὁ ἐμμένων στὰ συμφωνηθέντα ἐδικαιοῦτο νὰ ἀπαιτήσῃ ἀπὸ τὸν ἀθετοῦντα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ποινὴ καὶ τὴν ἐκπλήρωση τῆς παροχῆς. Χαρακτηριστικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ φράση ποῦ ἀπαντᾷ ἐπὶ ἀνταλλαγῆς: «Ὁ ἀλληλογόσας (ὁ ὑπαναχωρήσας) νὰ τὰ ζημιώνεται (τὸ ποσὸν τῆς ποινικῆς ρήτρας) καὶ πάλι ἡ παροῦσα νὰ ἔχη τὸ στερεὸν καὶ ἀμετάτρεπτον»¹⁸. Τὰ ἴδια ἀναγράφονται σὲ πωλητήρια ἔγγραφα ὅπου συμφωνεῖται ὅτι παραλλήλως μὲ τὴν καταβολὴ τῆς ποινῆς («ἡ πουλησία νὰ εἶναι στερεά, βεβαία καὶ ἀχάλαστη»¹⁹, σὲ πράξεις διανομῆς²⁰, καλλιερρητικῆς συμβάσεις²¹, προικοσύμφωνα²² ἀκόμη καὶ σὲ συμβιβασμούς²³.

Οἱ παρατηρούμενες πρόσθετες αὐτὲς συμφωνίες δὲν ὀφείλονται σὲ πρακτικὴ ποῦ διεμόρφωσαν ἐθιμικοὶ κανόνες διαπλασθέντες κατὰ τὴν περίοδο τῆς δουλείας. Ἐναντιθέτως ἀποτελοῦν πιστὴ ἐφαρμογὴ σχετικῶν διατάξεων τῆς βυζαντινῆς νομοθεσίας. Ἔτσι π.χ. ἐπὶ συμβιβασμοῦ, τὰ βυζαντινὰ νομοθετικὰ κείμενα ὠρίζαν ὅτι «Ὁ νομίμως διαλυόμενος καὶ ποινὴν ἐκ παραβασίας πρὸς τῷ ἐρῶσθαι τὴν διάλυσιν ὁμολογῶν ἀπαιτεῖται». Τὸ δὲ ἐπεξηγηματικὸ σχόλιο τῆς διατάξεως αὐτῆς τῶν Βασιλικῶν διευκρινίζει: «Ἦγουν οὕτως ἐπερωτηθεῖς, ὡς, ἐὰν ἀνατρέπῃ τὰ συμφωνηθέντα ἐπιχειρήσῃ, οὐ μόνον ποινὴν διδόναι, ἀλλὰ καὶ ἐμμένειν τοῖς συμφωνηθεῖσιν, ἐὰν παραβλήῃ, καὶ ἀ μ φ ὅ τ ε ρ α π ἄ σ χ ε ι ὡ ς κεφ. 34»²⁴.

17. «Καὶ περὶ τοῦ, ἐάν τις ἐν ρητῷ χρόνῳ ὁμολόγησέ τι ποιήσῃν ἢ δώσῃν· εἰ δὲ μήγε, ποινὴν προσωμολόγησῃ» (Βασ. 43.5.12=Cod. 8.38.12).

18. Ἄντ. Κατσουροῦ, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 8. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Χίου, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 481.

19. Α. Καράπα, Γ. Ροδολάκη, Α. Ἀρτεμιάδη, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 40, 50. Ὁμοίως Ἄντ. Κατσουροῦ, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 13, 14, 25, 27, 28, 32, 34, 37, 45, 47, 50, 91, 92.

20. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Χίου, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 507. Ἄντ. Κατσουροῦ, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 6.

21. Μεν. Τουρτόγλου, Καλλιερρητικῆς συμβάσεις στὴν Ἀπείρανο τῆς Νάξου κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, ἔνθ' ἀν., σ. 509 ἐπ. Ἄντ. Κατσουροῦ, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 1, 11, 71.

22. Ἄντ. Κατσουροῦ, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 3, 113, 116, 119.

23. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 1131. Α. Σιφανοῦ-Καράπα, Γ. Ροδολάκη, Α. Ἀρτεμιάδη, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 41.

24. Βασ. 11.2.16. = Dig. 2.15.16. «Ὁ μείζων θέλων παραβῆναι τὴν διάλυσιν, ἀναδίδωσι τὸ πρόστιμον, εἰ συνεφωνήθη, καὶ μένει ἐρρωμένη διάλυσιν». Βασ. 11.2.34 (σχόλιο). Epitome

Ὅμοίως ἀφθονοῦν τὰ βυζαντινὰ συμβόλαια στὰ ὁποῖα συμφωνεῖται ὅτι παραλλήλως μὲ τὴν ὑποχρέωση καταβολῆς ποινικῆς ρήτρας ἐκ μέρους τοῦ ἀθετοῦντος, δὲν παύει ἡ σύμβαση νὰ διατηρεῖται ἰσχυρὴ (24^α).

Ἀπὸ ὅσα ἐξετέθησαν γίνεται φανερὸ ὅτι οἱ βυζαντινὲς περὶ ποινικῶν ρητρῶν διατάξεις δὲν ἔπαυσαν νὰ διατηροῦνται ἀκμαῖες καὶ νὰ συνεχίζονται ἡ ἐφαρμογὴ τους ἀπὸ τὸν ὑπόδουλο ἐλληνισμό. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτο ὅτι στὰ μεταβυζαντινὰ ἔγγραφα σπανίζουν οἱ περιπτώσεις ἔπου ἡ συμφωνουμένη ἀπὸ τοὺς συμβαλλομένους ποινικὴ ρήτρα καταπίπτει ἀποκλειστικὰ ὑπὲρ τοῦ ἐμμένοντος στὴ σύμβαση²⁵. Κατ' ἐπίδραση, προφανῶς, τῶν ὅσων ἰσχύσαν στὸ Βυζάντιο²⁶ ἡ ποινικὴ ρήτρα, γιὰ μεγαλύτερη ἐξασφάλιση τοῦ κύρους τῆς συμβάσεως, συμφωνεῖται νὰ καταβάλλεται ἀπὸ τὸν ὑπαναχωροῦντα ἐξ ἡμισείας στὸν ἐμμένοντα καὶ στὸν κυρίαρχο²⁷. Ἐπικρατοῦσα

11.32. *Zépon* J.G-R, τ. 4, σ. 342. Πρέπει ὅμως νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ καταβολὴ τοῦ προστίμου καὶ ἡ ἐκτέλεση τῆς συμβάσεως ἐκ μέρους τοῦ ἀθετοῦντος σωρευτικῶς δὲν ἀποτελοῦσε ἐξυπακουόμενο γενικὸ κανόνα. «Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν ἐν παραγραφῇ οὐ δύναμαι καὶ τῇ παραγραφῇ χρῆσασθαι καὶ τὴν ποινὴν ἀπαιτῆσαι, κὰν ἐπερωτήσῃ ἐγκριταί, εἰ μήπου ἄμφω συμπεφώνηται ἡγουν τό τε κρατεῖν τὸ σύμφωνον καὶ δοῦναι τὸν παραβαίνοντα τὸ πρόστιμον· τότε γὰρ καὶ ἀμφοτέρα γίνεται...». (Βασ. 11.1.10 σχόλιο). Ἐπὶ ἀνεπερωτήτων δὲ συμβάσεων «ἐν χρῆσει ἦτο ἡ φράσις, *rato manente pacto*, ἀκεραίου μένοντος τοῦ συμφώνου, πρὸς δῆλωσιν, ὅτι, χρεωστοῦνται ἀμφοτέρα καὶ ἰδίως ἐπὶ συμβιβασμῶν καὶ κληρονομικῶν διανομῶν». (II. *Καλλιγᾶ*, Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, τ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1885, σ. 161.

24α. Βλ. πρὸς τοῦτο «πρατήρια ἔγγραφα» («πρὸς τὸ καὶ οὕτως ἐρρῶσθαι καὶ βεβαίαν διαμνεῖν τὴν παροῦσαν... πρᾶξιν εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἄπαντα») καὶ δωρεές. (*F. Miklosich - I. Müller*, *Acta et Diplomata*, IV, σ. 163, 271, 396 καὶ 121, 204). Πρβλ. καὶ τυπικὰ βυζαντινῶν συμβολαίων δημοσιευθέντα ἀπὸ τὸν *Κ. Σάθα*, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. ΣΤ', ἐν Βενετίαις 1877, σ. 607 ἐπ.

25. Βλ. Ἄντ. *Κατσουροῦ*, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 20, 67, 89. Ἰακ. *Βισβίζη*, *Τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν συζύγων ἐπὶ ἀτέκνου γάμου εἰς τὴν Πάρον κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα*, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 14, 16, 21.

26. Βλ. *Γ. Μαριδάκη*, *Τὸ Ἀστικὸν Δίκαιον ἐν ταῖς Νεοραῖς τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων*, Ἀθήναι 1922, σ. 219-220. Πρβλ. καὶ *Κ. Σάθα*, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. ΣΤ' (Βυζαντινὰ συμβόλαια), σ. 612 (4), 615 (8), 622 (13, 14), 624 (18), 625 (16), 632 (20), 633 (21). *G. Ferrari dalle Spade*, *Formulari notarili inediti dell'età bizantina*, «*Scritti Giuridici*», I, *Milan* 1953, σ. 339 (1), 340 (2), 341 (3), 342 (4), 343 (6), 355 (37)». Βλ. ὁμοίως βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς Κάτω Ἰταλίας *Fr. Brandileone*, *Le clausole penali nei documenti bizantini dell'Italia meridionale*, «*Studi Bizantini*» (Ἄντ. «*Instituto per l' Europa Orientale*»), *Roma* 1924. καὶ *Gertr. Robinson*, *History and Cartulary of the Greek Monastery of St. Elias and St. Anastasius of Carbone*, «*Orientalia Christiana*», XV (53), XIX(62), *Roma* 1929 καὶ 1930.

27. Βλ. Ἰακ. *Βισβίζη*, *Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα*, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 36

ὅμως μορφή ποινικῶν ρητρῶν στὰ χρόνια τῆς δουλείας, ἦταν ἡ συμφωνουμένη ὑπὲρ μόνον τοῦ κυριάρχου²⁸.

Οἱ λόγοι οἱ ὅποιοι ἐπέβαλλαν τίς συμφωνίες αὐτές εἶναι εὐνόητοι. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐξησφαλιζέτο, τοὺς χαλεποὺς ἐκείνους καιροὺς, ἀποτελεσματικότερα τὸ κῦρος τῶν συμβάσεων. Ἐτσι οἱ ἀξιοματοῦχοι τοῦ κατακτητῆ πού τοὺς ἐνδιέφερε ἀποκλειστικά ὁ εὐκόλος χρηματισμός, ἀπέβαιναν, χωρὶς καθόλου νὰ τὸ ἐπιδιώκουν, θεματοφύλακες τῆς τηρήσεως τῶν ἐγγράφων συμφωνιῶν. Χαρακτηριστικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι καὶ ἡ αἰτιολογία πού παρέχεται σὲ πωλητήριο συμβόλαιο προερχόμενο ἀπὸ τὴ νῆσο Πάρο τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰώνα. Ἡ συμφωνουμένη σ' αὐτὸ ποινικὴ ρήτρα ὑπὲρ ἀξιοματοῦχου τοῦ κυριάρχου, ὁ ὁποῖος ἐξουσιάζει εἰς τὸν ντόπον» ἔχει ὡς σκοπὸ «νὰ βάνη δύναμιν νὰ εἶναι αἰωνίως στερεὸν καὶ ἀνέκοπτον (τὸ πωλητήριο), καθὼς διαλαμβάνει»²⁹. Σὲ ὀρισμένες ἐπίσης περιπτώσεις ἐγγράφων συμφῶνων ἀπαντοῦν ποινικὲς ρῆτρες ἀκόμη καὶ ὑπὲρ τοῦ δικάζοντος («εἰς τὴν κρίσιν») ³⁰ ἢ καὶ ὑπὲρ βακουφίου τῆς Ἀγίας Σοφίας ³¹.

Μεγάλο ὅμως ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἀπαντώμενες ποινικὲς ρῆτρες σὲ ἀποφάσεις διαιτησίας. Οἱ διαφερόμενοι πού συμφωνοῦσαν νὰ ὑποβληθοῦν στὴ διαιτησία, στὰ συντασσόμενα προηγούμενως συνυποσχετικά, ἀνελάμβαναν καὶ τὴν ὑποχρέωση νὰ συμμορφωθοῦν ἀπολύτως στὴν ἀπόφαση τῶν διαιτητῶν γιὰ τὴν ἀσφαλῆ τήρηση τῆς ὁποίας συνεφωνεῖτο χρηματικὴ ποινὴ ὑπὲρ ἀξιοματοῦχων τοῦ κυριάρχου³². Ἀξίζει δὲ στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ μνημονευθεῖ ἐκκλησιαστικὸ καὶ ἐξοφλητικὸ

37, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 74, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 7. Ἀντ. Κατσουροῦ, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 25.

28. Ἀντ. Κατσουροῦ, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 1, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 18, 19, 41, 70, 75, 78, 101, 105, 114. Α. Σιφωνιοῦ - Καράπα, Γ. Ροδολάκη, Α. Ἀρτεμιάδη, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 40, 41, 50. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 1131. Ἰακ. Βισβίζη, Τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν συζύγων ἐπὶ ἀτέχνου γάμου εἰς τὴν Πάρον, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 1, 2, 17. Μεν. Τουρτόγλου, Καλλιεργητικὲς συμβάσεις στὴν Ἀπείρανθο τῆς Νάξου κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, ἐνθ' ἄν., σ. 509 ἐπ. Πρβλ. καὶ δύο πωλητήρια τοῦ ἔτους 1572 ἀπὸ τὴν Ἄνδρο (Δ. Πολέμη, Οἱ ἀφεντότοποι τῆς Ἄνδρου, Ἄνδρος 1995, σ. 131-132, ἀριθ. 9 καὶ 10).

29. Ἰακ. Βισβίζη, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 2.

30. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Χίου, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 481 καὶ 487. Ἀντ. Κατσουροῦ, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 113.

31. Ἀντ. Κατσουροῦ, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 2. Ὁμοίως καὶ στὴν Κρήτη ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἢ γιὰ τὴ συντήρηση τῶν τειχῶν. (Γιάννη Μαυρομάτη, ἐνθ' ἄν., σ. 262, λ. «Καστέλι» καὶ σ. 285, λ. «Πιετὰ») ὅπου καὶ ἀριθμητικὲς παραπομπὲς τῶν σχετικῶν νοταριακῶν πράξεων).

32. Ἄνδρ. Δρακάκη, Ἡ Σύρος ἐπὶ Τουρκοκρατία. Ἡ δικαιοσύνη καὶ τὸ δίκαιον, Ἐπετ. Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. ΣΤ', ἐν Ἀθήναις 1967, σ. 106.

γράμμα τοῦ ἔτους 1806, ἐπ βεβαιωμένο ἀπὸ τὸν Ἀναστασιουπόλεως Ἀνθιμον, μὲ τὸ ὅποιο λύεται συμβιβαστικῶς διαμάχη δύο ἀδελφῶν σχετιζομένη μὲ τὴν διανομὴ τῆς πατρικῆς τους περιουσίας στὴ Θάσο. Στὸ γράμμα αὐτό, πρὸς ἐξασφάλιση τῶν συμφωνηθέντων, ἀπειλεῖται χρηματικὴ ποινὴ δύο χιλιάδων γροσίων ὑπὲρ τοῦ κυριάρχου καὶ εἰς βάρος τοῦ μέρους ἐκείνου ποὺ θὰ προσέφευγε ἐκ τῶν ὑστέρων στὴν κρίση τῶν ὀθωμανικῶν δικαστηρίων: «...καὶ ὅποιος ἀπὸ τοὺς δύο ὑπάγει εἰς τὴν κρίσιν, νὰ ἔχη νὰ πληρῶνῃ εἰς τὸ μισρὶ δύο χιλιάδες γρόσια»³³.

Ἄλλὰ καὶ στίς ἀποφάσεις τῶν αἰρετῶν κριτῶν τῶν βενετοκρατουμένων Ἰονίων νήσων ἡ ἴδια πρακτικὴ τῶν ποινικῶν ρητρῶν ἀκολουθεῖται γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς τηρήσεως τῶν ἀποφασισθέντων. Ἔτσι, ἐγγραφα αἰρετοκρισιῶν προερχόμενα ἀπὸ τοὺς Παξοὺς μνημονεύουν συγκεκριμένο ποσὸ χρηματικῆς ποινῆς ποὺ θὰ καταβληθεῖ στὴν «κάμαρα τὴν ἀφεντικὴ τοῦ ἁγίου μάρκου» ἢ «εἰς τὰ ἀφεντικὰ σπιτάλια τῶν κοριφῶν» ἢ «εἰς τὰς χρείας τὰς ἀφεντικὰς», ἀπὸ τὸν διαφερόμενον ἐκεῖνον ποὺ (ἀ «παρασαλεύσει») τὴν ἀπόφαση τῶν αἰρετοκριτῶν³⁴.

II. ΥΠΟΘΗΚΗ

Ἡ σύσταση τοῦ ἐμπραγμάτου δικαιώματος τῆς ὑποθήκης πρὸς ἐξασφάλιση ἀπαιτήσεως τοῦ δανειστῆ δὲν ἀποτελεῖ ἀσυνήθιστο φαινόμενο στὰ μεταβυζαντινὰ δικαιοπρακτικὰ ἐγγραφα. Ἀντιθέτως ἀπαντοῦν συχνότατα σ' αὐτὰ παραχωρήσεις δικαιώματος ὑποθήκης εἴτε ἀπὸ τὸν ὀφειλέτη εἴτε καὶ ἀπὸ τρίτο ὑπὲρ τοῦ ὀφειλέτη. Οἱ ἐπιδράσεις τοῦ ρωμαϊκοβυζαντινοῦ δικαίου καὶ κατ' ἐπέκταση τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν δικαίων³⁵ ἐπὶ τοῦ ἐφαρμοσθέντος ὑπὸ τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων δικαίου, τοῦ ἀναφερομένου στὴν ἐμπράγματη ἀσφάλεια εἶναι ἐμφανεῖς παρὰ τίς ἐπὶ μέρους διαφοροποιήσεις. Ἔτσι, σὲ δανειστικὸ συμβόλαιο προερχόμενο ἀπὸ τὴν νῆσο Νάξο τοῦ ἔτους 1680 ὁ ὀφειλέτης παρέχει στὸ δανειστὴ ἀκίνητα (νὰ τὰ

33. Ἀπ. Βακαλοπούλου, Ἀνέκδοτα δικαιοπρακτικὰ ἐγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, Ἄρχαιον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, τ. II' (1946), σ. 212.

34. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Παξῶν, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 79, 95, 177, 289, 361, 365.

35. Πρβλ. R. Monier, Manuel de droit Romain (Les obligations), ἔκδ. 5η, Paris 1954, σ. 316 ἐπ. Δ. Παππούλια, Ἡ ἐμπράγματος ἀσφάλεια κατὰ τὸ ἐλληνικὸν καὶ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, ἐν Λειψία 1909. D. MacDowell, Τὸ δίκαιον στὴν Ἀθήνα τῶν κλασικῶν χρόνων (μετ. Γ. Μαθιουδάκη), ἔκδ. Β', Ἀθήνα 1988, σ. 221-222. Γ. Πετροπούλου, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ἔκδ. Β', Ἀθήνα 1963, σ. 760 ἐπ. καὶ τὴν ἐκεῖ παρατιθεμένη βιβλιογραφία. I. Ζέπον, Νομοθεσία τοῦ Σόλωνος, Ἑπετ. Κέντρου Ἑρεῦνης Ἱστορ. Ἑλλ. Δικαίου, τ. 18, ἐν Ἀθήναις 1973, σ. 54, ἀριθ. 171, 172.

κρατῆν» πρὸς ἐξασφάλιση τῆς ἀπαιτήσεώς του καὶ μέχρι τὴν ἐξόφληση τοῦ χρέους³⁶. Ἄν ὅμως εἶχε ταχθεῖ ἀπὸ τοὺς συμβαλλομένους προθεσμία καταβολῆς τῶν ὀφειλομένων καὶ ὁ ὀφειλέτης καθίστατο ὑπερήμερος, ὁ πιστωτὴς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ πωλήσει τὰ ἐνυπόθηκα ἀκίνητα μετὰ προηγουμένη ὅμως ἐκτίμηση τῆς ἀξίας τους. Τότε, ἂν τὸ τίμημα τῆς πωλήσεως ἦταν ὑπέρτερο τῆς ἀπαιτήσεως τοῦ πιστωτῆ, ὁ τελευταῖος εἶχε τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐπιστρέψει στὸν ὀφειλέτη τὸ πλεονάζον ὑπόλοιπο³⁷, τὴν «ὑπεροχὴ» τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν δικαίων³⁸, ἂν δὲν τὸ τίμημα ὑπελείπετο τοῦ ποσοῦ τῆς ἀπαιτήσεως εἶχε τὸ δικαίωμα ὁ δανειστὴς νὰ ἀπαιτήσῃ τὸ ἐλλείπον³⁹.

Ὅλα αὐτὰ μαρτυροῦν ὅτι στὸ ἐφαρμοζόμενο κατὰ τὰ χρόνια τῆς δουλείας δίκαιο ἐξακολουθεῖ, κατὰ κανόνα, νὰ διατηρεῖται ὁ ἐξασφαλιστικὸς χαρακτήρας τῆς υποθήκης, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ ἤδη ἀπὸ τὸν τέταρτο αἰῶνα στὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ δίκαια⁴⁰ καὶ ἐκφράζεται σταθερὰ στὶς διατάξεις τῶν νομοθετικῶν καὶ νομικῶν κειμένων τῶν βυζαντινῶν⁴¹. Παρὰ ταῦτα, σὲ ὀρισμένα μεταβυζαντινὰ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα ἀπαντᾷ καὶ ἡ ἐλληνικὴ ἐναποτιμητικὴ ἀρχή, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἐπὶ ὑπερημερίας τοῦ ὀφειλέτη ὁ πιστωτὴς ἐγένετο κύριος τοῦ ἐνυποθήκου ἀκινήτου ἀνεξαρτήτως ἂν ἡ ἀξία του ὑπερέβαινε τὸ ποσὸν τῆς ἀπαιτήσεως⁴². Ἔτσι, ὅπως προκύπτει ἀπὸ συμβόλαιο τοῦ νοταρίου Νάξου Πανταλέοντος Μηνιατῆ⁴³, τοῦ ἔτους

36. Α. Σιφονιοῦ - Καράπα, Γ. Ροδολάκη, Α. Ἀρτεμιάδη, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 63. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Παξῶν, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 597.

37. «Sin vero creditor, postquam iure dominii hoc possideat, vendere hoc maluerit, liceat quidem ei hoc facere, si quid autem superfluum sit, debitori servare» (Cod. 8.33.3).

38. Α. Παππούλια, ἐνθ' ἄν., σ. 141 ἐπ.

39. Α. Σιφονιοῦ - Καράπα, Γ. Ροδολάκη, Α. Ἀρτεμιάδη, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 163. Ἄντ. Κατσοροῦ, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 67. «...καὶ τὸ ὡς εἰκὸς περιττεῦον ἀποκαθιστᾶν τῷ χρεωστοῦντι. εἰ δὲ ἡ τῶν ἐνεχύρων δικαία διάπρασις οὐ σώζει τὴν ἐντελῆ τοῦ χρέους ἀπόδοσιν, ἀπαιτεῖται τὸν χρεώστην τὸ λοιπαζόμενον» (Ἐκλογὴ Νόμων 10.1.2. L. Burgmann, Ecloga das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos V, Frankfurt 1983, σ. 206).

40. Α. Παππούλια, ἐνθ' ἄν., σ. 161.

41. «Ἐὰν εἴπῃ ὁ δανειστὴς, ὅτι εἰ μὴ καταβληθεῖ μοι τὸ χρέος ἐντὸς τοῦδε τοῦ χρόνου, δεσπότης ἔσομαι τοῦ ἐνεχύρου, τοῦτο τὸ σύμφωνον ἀνίσχυρον ἔστω». Πιεῖρα XIX, 33. Ζέπων J. G-R, τ. 4, σ. 76. Synopsis Basilicorum E, 24.28. Ἀρμενόπουλος 3.5.12. Πρβλ. ὁμοίως καὶ Π. Ζέπων, Συναταγμάτιον Νομικὸν Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Ὑψηλάντη βοεβόδα ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας 1780, Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. Δ', ἀριθ. 2, ἐν Ἀθήναις 1936, σ. 65-66.

42. Α. Παππούλια, ἐνθ' ἄν., σ. 151 ἐπ.

43. Ἄντ. Κατσοροῦ, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 72.

1651, ὁ Γιάκομος καὶ ἡ σύζυγός του Τζουάνα δανείζονται ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς «κυρᾶς Καπέλλας» 40 ρεάλια παρέχοντες ὑποθήκη δικαίωμά τους ἐπὶ τοῦ «παντικίου»⁴⁴ δηλαδή τῆ συγκυριότητά τους ἐπὶ τοῦ τετάρτου τῶν καλλιεργουμένων ἀπὸ αὐτοὺς κτημάτων. Ὑπόσχονται δὲ ὅτι, στὴν περίπτωση ποὺ δὲν ἐξοφλήσουν τὸ χρέος στὴν προθεσμία τῶν πέντε ἐτῶν, «τότε νὰ λογαῖται τὸ ἄνωθεν παντίκι ξεπουλημένο καὶ παντάπασι βαλμένο στὰ χέρια τῶν πατέρων τῆς Καπέλλας ὡσάν πρᾶγμα ἐδικόν τως καὶ καλὰ πληρωμένον»⁴⁵. Ἀξίζει ἀκόμη νὰ μνημονευθεῖ ὅτι στὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἀναγράφεται ὅτι οἱ ὀφειλέτες παρέχουν τὸ «παντίκι» στὸ δανειστή «ἀμανάτε (ἐνέχυρον) καὶ ὑποτέκα», κατὰ τρόπον δηλαδή μὴ διακρίνοντα τὸ ἐνέχυρον τῆς ὑποθήκης, ὅπως αὐτὸ ἐνίοτε συνέβαινε καὶ στὸ ἀττικὸ δίκαιο⁴⁶. Ὁμοίως ἐναποτιμητικὸ χαρακτήρα ὑποθήκης προδίδει καὶ δανειστικὸ συμβόλαιο τοῦ ἔτους 1632 ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὅπου ὁ πιστωτὴς στὴν περίπτωση πλειστηριασμοῦ τῶν ἐναποθηκῶν κτημάτων καθίσταται «τέλιος νοικοκύρης» αὐτῶν⁴⁷.

Ἐντικείμενο τῆς ἐμπραγμάτου ἀσφαλείας στὰ μεταβυζαντινὰ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα δὲν ἀποτελοῦν πάντοτε συγκεκριμένα στοιχεῖα τῆς περιουσίας τοῦ ὀφειλέτη. Ἀρκετὲς εἶναι οἱ περιπτώσεις ποὺ παρέχεται καὶ τὸ σύνολο τῶν περιουσιακῶν του στοιχείων, ὅποτε βεβαίως πρόκειται περὶ γενικῆς ὑποθήκης. Αὐτὸ φαίνεται νὰ συμβαίνει σὲ δανειστικὰ συμβόλαια, τοῦ 16ου αἰῶνα ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὅπου ὁ ὀφειλέτης παρέχει, πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ πιστωτῆ, ὀλόκληρη τὴν περιουσία του «στάμπιλε,

44. Περὶ τοῦ «παντικίου», βλ. *Μεν. Τουρτόγλου*, Καλλιεργητικὲς συμβάσεις στὴν Ἐπίσημη ἱστορία τῆς Νάξου κατὰ τὴν Τουρκοκρατία ὁμοίως καὶ *Δ. Βαγιακάκου*, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς δημόσιου νομικῆς ὀρολογίας, *Ξένιον Festschrift für Pan. Zepos*, Athen-Freiburg|Br. Köln, 1973, σ. 546-547. Ἰακ. Βισβίζη, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ δουκάτου τοῦ Αἰγαίου (1538-1572), Ἐπετ. Ἀρχείου Ἰστ. Ἑλλην. Δικαίου, τεύχ. 4, ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 129 ἐπ.

45. Πρβλ. καὶ δανεικὸ «γράμμα» ἀπὸ τὴ Σκύρο, τοῦ ἔτους 1672. (*Ε. Ἀντωνιάδη*, Δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα Σκύρου 17ου αἰῶνα, Ἐπετ. Κέντρ. Ἑρευνῆς Ἰστορ. Ἑλλ. Δικαίου, τ. 27-28, ἐν Ἀθήναις 1985, σ. 323, ἀριθ. 6).

46. *L. Beauchet*, ἔθ' ἄν., σ. 179. Κατὰ τὴ βυζαντινὴ νομοθεσία: «Κυρίως ἐνέχυρον λέγεται τὸ παραδοθὲν τῷ δανειστῇ. τὸ δὲ μὴ παραδοθὲν, ἀλλὰ συμφωνηθὲν ὑποθήκη ἐστίν». Διευκρινιστικὸ δὲ σχόλιο τῆς διατάξεως αὐτῆς ὀρίζει: «Ἐἴτε κινήτῳ ἐστίν, εἴτε ἀκίνητῳ» (*Βασ. 25.1.9*), *Dig. 13.7.9 § 2*. Ἰακ. Βισβίζη, 3.5.7. «ὑποθήκη μὲν ἐστὶ τὸ παραμένον μὲν τῷ χρεώστῃ, ὑποτιθέμενον δὲ τῷ δανειστῇ εἰς τὸ γραμματεῖον ἐνεκεν τῆς τοῦ χρέους ἰκανώσεως· ἐνέχυρον δὲ τὸ ἐν χερσὶ διδόμενον τῷ δανειστῇ. Κοινῶ δὲ ὀνόματι καὶ τὸ διδόμενον καὶ τὸ ὑποτιθέμενον ἐνέχυρον λέγεται» (*Ἰακ. Βισβίζη*, 3.5.26).

47. Βλ. *Σ. Ξανθουδίδου*, Κρητικὰ συμβόλαια Ἐνετοκρατίας, «Χριστιανικὴ Κρήτη», τεύχ. Α (1912), σ. 156, ἀριθ. LX.

μόμπελε, κινήτων και ακίνητων»⁴⁸. 'Επίσης και σέ πωλητήρια συμβόλαια τοῦ 18ου αἰώνα ἀπὸ τῆ νῆσο Χίο οἱ πωλητὲς «δουλώνουν πάντα τὰ ἑαυτῶν ὑπάρχοντα διὰ τὸ ἀζήμιον τῶν ἀγοραστῶν»⁴⁹.

Τέλος σέ πολλὲς δανειστικὲς συμβάσεις ὅπου τὸ παρεχόμενο, πρὸς ἐξασφάλιση τοῦ πιστωτῆ, ἀκίνητο ἦταν ἀγροτικό, παρατηροῦνται συμφωνίες μεταξὺ τῶν συμβαλλομένων, μὲ τίς ὁποῖες δίδεται στὸν πιστωτὴ τὸ δικαίωμα τῆς καρπώσεως⁵⁰, προφανῶς ἀντὶ τόκων, τοῦ κτήματος, διατηρουμένης κατὰ τὰ λοιπὰ ἀκεραίας τῆς ἀπαιτήσεώς του γιὰ τὸ κεφάλαιο. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ συμφωνιῶν οἱ ὁποῖες φέρουν τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς καλουμένης ἀντιχρήσεως⁵¹.

48. 'Ιω. Καλιτσουνάκη, 'Ανέκδοτα Κρητικὰ συμβόλαια ἐκ τῆς 'Ενετοκρατίας, Πρακτικὰ τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, 3(1928), ἀριθ. 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16.

49. Βλ. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Χίου τῶν ἐτῶν 1724-1780, Παρ||μα 'Επιστ. 'Επετ. Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου 'Αθηνῶν, 'Αθήναι 1963, ἀριθ. 1, 2, 3, 5, 6, 7, 9, 11, 13, 16, 17, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 30, 31, 34, 35, 37, 40, 41, 43, 44, 48, 51, 52, 53, 56, 57, 59, 62, 64, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 78, 79, 81, 82, 84, 88, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 117, 118, 120, 121, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 132, 135, 136, 137, 143, 144, 148, 149, 151, 153, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166-170, 178, 179, 182, 184, 187, 188, 193-195, 199, 202, 204, 205, 211, 216-218, 222, 224-228, 231, 233, 235-240, 243, 245, 257, 266, 276, 286, 288, 306, 313, 315. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ λέξις «δουλώνου» ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ «ὑποθηκεύω». Αὐτὸ γίνεται φανερὸ γιὰτὶ οἱ πωλητὲς παραδίδουν τὰ πωλούμενα ἀκίνητα «ἐλεύθερα ἀδούλωτα». Δηλαδὴ ἐλεύθερα παντὸς βάρους καὶ ὑποθήκης. 'Αντιθέτως δὲ «δουλώνου» (οἱ πωλητὲς) «πάντα τὰ ἑαυτῶν ὑπάρχοντα» πρὸς ἐξασφάλιση τῶν ἀγοραστῶν. Βλ. σχετικῶς ἀριθ. 226, 230, 242, 245, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 259, 264, 270, 273, 277, 279, 282, 284, 287, 289, 290, 293-295, 297, 301, 307, 311, 312, 317.

50. Βλ. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Χίου, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 258. Τοῦ 'Ιδίου, Νοταριακαὶ πράξεις Κεφαλληνίας ('Αργοστολίου), ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 6, 10, 20, 25, 70, 82, 89. (Κῶδιξ Μαντζαβινάτων), ἀριθ. 87. Τοῦ 'Ιδίου, Νοταριακαὶ πράξεις Παξῶν, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 552, 576, 593, 606, 609, 617. Πρβλ. 'Ανθρ. Δρακάκη, 'Η Σύρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας. 'Η δικαιοσύνη καὶ τὸ δίκαιον, 'Επετ. 'Ετ. Κυκλ. Μελετῶν, τ. ΣΤ', ἐν 'Αθήναις 1967, σ. 191 ἐπ. 'Αντ. Κατσουροῦ, ἔνθ' ἀν., ἀριθ. 49, 59.

51. «'Αντιχρησίς ἐστὶν ὅτε τοῦ ὑποθεμένου ἀγροῦ τοὺς καρποὺς ἀντὶ τόκων διαλαμβάνω» (Βασ. 25.1.32 σχόλιον). «'Η διάταξις βούλεται τὸν δανειστὴν τὸν συμφωνήσαντα, τοὺς καρποὺς λαμβάνειν ἀντὶ τόκων, κερδαίνειν, κὰν πλείονας λάβῃ καρποὺς, διὰ τὴν ἐν τοῖς καρποῖς ἀδηλίαν» (Βασ. 23.3.65). Τὸ δὲ ἐπὶ τῆς διατάξεως αὐτῆς σχόλιο διευκρινίζει ὅτι «εἰ δὲ ἄτοκον ἦν τὸ χρέος, καὶ οὐδ' ὄλως ἦν συμφωνον περὶ τόκων, τότε μέχρι τοῦ νομίμου τόκου ἡδύνατο λαμβάνειν καρποὺς, ὡς βιβ. 25 τιτ. 3 κεφ. 5». Πρβλ. καὶ L. Beauchet, ἔνθ' ἀνωτ. III, σ. 212 ἐπ. Γ. Πετροπούλου, 'Ιστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ἔκδ. Β', 'Αθήναι 1963, σ. 767-768.

III. ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΚΡΑΤΗΣΗ

Στά μεταβυζαντινά δικαιοπρακτικά έγγραφα ειδική γίνεται μεία τῶν παρεχομένων στὸ δανειστὴ μέσων γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῆς ἀπαιτήσεώς του σὲ περίπτωση ὑπερημερίας τοῦ ὀφειλέτη. Ἐστρέφοντο δὲ αὐτὰ κατὰ τῆς περιουσίας καὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας τοῦ ὀφειλέτη. Ἔτσι στὴ συναφθεῖσα, τὸ 1697, σύμβαση δανείου στὴ Μύκονο⁵², τὸ ποσὸν τοῦ ὁποίου ἐπρόκειτο νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν ἐξαγορὰ («σκλαβιάς»), οἱ δανειζόμενοι παρέχουν στὸν πιστωτὴ, στὴν περίπτωση τυχόν ἀδυναμίας ἐξοφλήσεως τοῦ χρέους ἐντὸς τῆς ταχθείσης προθεσμίας, τὸ δικαίωμα νὰ ἱκανοποιηθεῖ ἀπὸ ἕλα τὰ «καλά, τὰ ἔχοντα καὶ τὰ μέλλοντα, κινητὰ καὶ ἀκίνητα» τοῦ ὀφειλέτη⁵³. Οἱ ἴδιες παραχωρήσεις δικαιωμάτων ἀπαντοῦν καὶ κατὰ τὴ σύναψη ἄλλων συμβάσεων, συνηθέστερα δὲ στὰ πωλητήρια ἐγγραφα. Συγκεκριμένα γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τοῦ ἀγοραστῆ, ἰδίως ἀπὸ ἐνδεχομένη, λόγῳ νομικοῦ ἐλαττώματος, ἐκνίκηση τοῦ πράγματος, ὑπέσχετο, ὁ πωλητῆς, ὄχι μόνον νὰ ὑποστηρίξει καὶ ὑπερασπισθεῖ («μαντινιέρει» καὶ «ντεφεντέρει») ⁵⁴ τὸν ἀγοραστὴ ἔναντι παντὸς διεκδικουῦντος τὸ πρᾶγμα τρίτου, ἀλλὰ καὶ σὲ περίπτωση ἀφαιρέσεως αὐτοῦ νὰ τὸν ἱκανοποιήσει εἰς ἀκέραιον εὐθυνόμενος μὲ ὅλη τὴν περιουσία του. Χαρακτηριστικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ σχετικὴ περικοπὴ συμβολαίου πωλήσεως τοῦ 17ου αἰῶνα ἀπὸ τὴ Μύκονο: «...καὶ (ἂν) διὰ κανένα καιρὸ ἤθελε σηκωθεῖ κανεὶς νὰ γυρέψῃ δικαιώματα διὰ τὸ εἰρημένο πρᾶγμα, ὀπλιγάρει ἢ ἄνωθεν πουλήτρια νὰ τὰ πιάνῃ ὁ ἄνωθεν Νικόλας (ἀγοραστῆς) ἀπὸ τὰ καλά της ὅπου τοῦ ἀρέσει νὰ πλερώνεται εἰς τόσο καλὸ πρᾶμα καὶ τὰ ἐξῆς» ⁵⁵.

52. Ἐντ. Κατσοροῦ, Κουρσάροι καὶ σκλάβοι, Σῦρος 1948, σ. 27, ἀριθ. 12.

53. Βλ. ὁμοίως Δ. Πασγάλη, Νομικὰ ἔθιμα τῆς νήσου Ἄνδρου, «Ἀρχεῖον τῶν Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν», τ. 5(1925), σ. 170-171.

54. Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *mantenere καὶ difendere*. «Προμετάροντας ἢ ἄνωθεν πουλήτρια νὰ ντεφεντέρη καὶ ξεγκουσεύγη» (Ἐντ. Κατσοροῦ, Ναξιακὰ δικαιοπρακτικὰ ἐγγραφα τοῦ 17 αἰῶνος, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 110 καὶ 111). Πρβλ. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 2, 4, 5, 11, 13, 15, 20, 21, 24, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 53, 55, 63, 67, 68, 70, 74, 77, 78, 81, 82, 84, 87, 94, 130, 175, 197, 213, 275, 650, 663, 679, 703, 729, 730, 734, 913, 969, 985, 1083, 1285, 1510, 1625. Τοῦ Ἰδίου, Νοταριακαὶ πράξεις Παξῶν, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 11, 139, 148, 149, 157, 181, 185, 194, 215, 391, 397, 398, 400, 405, 409, 410, 411, 418, 537.

55. Γ. Πετροπούλου, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 737, 740, 782, 790, 842, 924, 930, 1117, 1353, 1453. «...Μὲ τὰ ἐπίλοιπα καλά του παρόντα καὶ μέλλοντα» Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις

Ἡ ἐκτέλεση δὲ τῶν ὑποχρεώσεων πού ἀνελάμβανε ὁ πωλητὴς δὲν παρουσίαζε πρόβλημα, δεδομένου ὅτι ἡ ἀπαιτήση τοῦ ἀγοραστῆ συνίστατο στὴν ἐπιστροφή τοῦ καταβληθέντος ἀπὸ αὐτὸν τιμήματος. Ὅσον ἀφορᾷ στὶς ἄλλες συμβάσεις, ἡ ἀξία τῆς ἀπαιτήσεως μετετρέπετο σὲ χρηματικὴ μὲ τὸν προσδιορισμὸ αὐτῆς ἀπὸ ἐκτιμητές.

Σὲ ὀρισμένες ὅμως δανειστικὲς συμβάσεις οἱ δεσμεύσεις τοῦ ὀφειλέτη δὲν περιορίζοντο μόνο στὴν περιουσία του, «τὰ καλὰ του». Ἐπεξετείνοντο καὶ στὴν προσωπικὴ του ἐλευθερία. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ συνομολογουμένη σ' αὐτὲς ἐξασφαλιστικὴ ὑπὲρ τοῦ δανειστῆ ρήτρα ἐμφανίζεται διηρυμένη, καὶ ἐξοντωτικὴ συγχρόνως εἰς βάρος τοῦ ὀφειλέτη, εὐθυνομένου καὶ «σωματικῶς». Ἔτσι σὲ περίπτωσι μὴ πληρωμῆς ἐντόκως τοῦ χρέους ἢ καὶ τῆς μὴ ἱκανοποιήσεως τοῦ δανειστῆ ἀπὸ τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα τοῦ ὀφειλέτη, παρείχετο ἡ εὐχέρεια στὸν πρῶτο νὰ φυλακίσαι γιὰ ἀόριστο χρόνον τὸν ὀφειλέτη του μέχρι τὴν ἐξόφληση τοῦ χρέους. Αὐτὴ τὴν ἐννοία ἔχουν οἱ ἀπαντώμενες σὲ μεταβυζαντινὰ νοταριακὰ δανειστικὰ συμβόλαια ρήτρες ὅτι ὁ ὀφειλέτης δεσμεύεται «μὲ τὰ παντοῖα του ἀγαθὰ παρόντα καὶ μέλλοντα καὶ σωματικῶς» ἢ «εἰς δεσμὸν τῶν παντοίων του ἀγαθῶν καὶ αὐτοῦ σωματικῶς»⁵⁶ ἢ καὶ «νὰ εἶναι στενεμένος... σωματικῶς καὶ μὲ τὰ καλὰ του»⁵⁷.

Οἱ μνημονευθεῖσες ἐξασφαλιστικὲς ρήτρες ἦσαν, ὡς φαίνεται, τόσο συνήθεις ὥστε καὶ σὲ ναυτικὰ δάνεια, πού συνήφθησαν τὸ 1683 στὴ Ζάκυνθο, ὅπου μάλιστα

Κεφαλληνίας (Μαντζαβινάτων), ἀριθ. 1, 2, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 22, 26, 27, 28, 33, 36, 46, 49. Τοῦ Ἰδίου, Νοταριακαὶ πράξεις Παξῶν, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 199. Ἄντ. Κατσοροῦ, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 4, 5, 19. Ε. Ἀντωνιάδη, Ἀρχεῖο ἐγγράφων Σκύρου, Ἀθήνα 1990, σ. 21, ἀρ. 8.

56. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Παξῶν, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 141 καὶ 286, 368, 370, 373. Βλ. καὶ σύμβαση δανείου ἀπὸ τὴν Πάρο (ἔτος 1718), ὅπου οἱ δανειζόμενοι «ὀμπλιγάρωνται... ἓνας ὑπὲρ τοῦ ἄλλου μὲ τὸν ἑμαυτὸν του σωματικῶς καὶ μὲ ὅταν τος τὰ καλὰ κινητὰ καὶ ἀκίνητα παρόντα καὶ μέλλοντα, ἕως τελείαν καὶ σωστὴν ἀποπληρωμὴν τόσοσιν τὸ κεφάλι ὅσον καὶ διάφορον» (Μεν. Τουρτόγλου, Αἰ φυλακαὶ ἐπὶ Καποδίστρια, Ἐπετ. Ἀρχείου Ἱστορ. Ἑλλην. Δικαίου, τευχ. 5, ἐν Ἀθήναις 1954, σ. 152).

57. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Κεφαλληνίας (Κῶδιξ Μαντζαβινάτων), ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 47, 88, 93. Σὲ ὀρισμένες μάλιστα περιπτώσεις, γιὰ μεγαλύτερη ἀσφάλεια τοῦ δανειστῆ, ὀρίζεται τρίτος ὡς ἐγγυητὴς καὶ «πριντζιπάλ παγαδῶρος» ὁ ὁποῖος ὁμοίως εἶναι «στενεμένος σωματικῶς» γιὰ τὴν πληρωμὴ τοῦ χρέους (ἀριθ. 87). Βλ. ὁμοίως τοῦ Ἰδίου, Νοταριακαὶ πράξεις Κεφαλληνίας (Ἀργοστολίου), ἀριθ. 37, 39, 45, 47, 48, 55, 57, 65, 76, 91, 95, 108, 135, 138, 140, 168. Ἀξίζει ἐπίσης νὰ σημειωθεῖ ὅτι κατὰ τὸ κεφάλαιον 29 τῶν θεσπισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Κομπανίας τοῦ Σιμπίου Τρανσυλβανίας (ἔτος 1691) ὁ ἐνάγων πιστωτὴς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ φυλακίσαι, μετὰ ἀπὸ δικαστικὴ ἀπόφαση, τὸν μὴ ἐξοφλήσαντα τὸ χρέος ὀφειλέτη, διατηρουμένης ἀκεραίας τῆς ἀπαιτήσεώς του. (Λεσπ. Τσοῦρκα - Παπαστάθη, Ἡ Ἑλληνικὴ ἐμπορικὴ κομπανία τοῦ Σιμπίου Τρανσυλβανίας 1636-1848, «Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου», Θεσσαλονίκη 1994, σ. 311-312).

ὡς πιστωτῆς φέρεται ὁ εὐρισκόμενος ἐκεῖ μητροπολίτης Κρήτης Νικηφόρος Σκοτάκης, πάλιν οἱ ὀφειλέτες του δεσμεύονται μὲ «τὰ καλὰ τους καὶ σωματικῶς» γιὰ τὴν ἀπότιση τοῦ χρέους⁵⁸. Δεδομένου δὲ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ θαλασσοδανείων, ὁ συμφωνηθεὶς μεταξὺ τῶν συμβαλλομένων τόκος, 18% γιὰ τὴν πρώτη σύμβαση καὶ 15% γιὰ τὴ δεύτερη, ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὸ καθοριζόμενο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη γιὰ τὰ συνήθη δάνεια ξηρᾶς, στὰ Ἴόνια νησιά, ὄριο τόκου 10%⁵⁹. Τὸ ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶναι ὅτι, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ δανειστής ἦταν μητροπολίτης, δὲν φαίνεται ὅτι ἐδίστασε νὰ συμφωνήσῃ τόκον. Καὶ τοῦτο παρὰ τὶς σαφεῖς ἐπὶ τοῦ θέματος ἀπαγορεύσεις καὶ αὐστηρὲς κυρώσεις τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ λαμβάνων τόκους ἱερωμένος ἐπαύετο ἢ καθαιρεῖτο κατὰ τὸν Ἀποστολικὸν Κανόνα: «Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος τόκους ἀπαιτῶν τοὺς δανειζομένους ἢ παυσάσθω ἢ καθαιρείσθω»⁶⁰.

Ἡ προβλέπουσα φυλάκιση τοῦ ὑπερήμερου ὀφειλέτη ρήτρα δὲν περιορίζετο μόνον ἐπὶ δανείων. Ἀπαντᾷ, γιὰ ἀποτελεσματικότερη ἐξασφάλιση, καὶ σὲ διάφορες ἄλλες συμβάσεις, ὅπως π.χ. πωλήσεις, καλλιεργητικὲς συμβάσεις κλπ., ὅπου οἱ ἀπαιτήσεις μετετρέποντο σὲ χρηματικὲς. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περικοπὴ τῶν νοταριακῶν ἐγγράφων μὲ τὴν ὁποία ὁ πωλητῆς ὑπόσχεται, δεσμευόμενος «σωματικῶς καὶ μὲ τὰ καλὰ του παρόντα καὶ μέλλοντα» νὰ ἱκανοποιήσῃ στὸ ἀκέραιο τὸν ἀγοραστή γιὰ ὅποιαδήποτε «πεύραξη ἢ ἐξήμια» θὰ ἐπῆρχετο στὸ πωληθέν⁶¹. ἢ «ὄμπλι-

58. Α. Ζώη, Κρητικὰ σελίδες, «Κρητικὰ Χρονικά», ἔτος Η', Μάιος-Αὐγούστος 1954, σ. 223 ἐπ., ἀριθ. II καὶ III.

59. Ὁ τόκος «κατὰ τὸν πατερικὸν νόμον, εἰς δυνάμειος τοῦ ἀφεντικοῦ ὀρισμοῦ, ὡς καθὼς τρέχει εἰς τὴν χώραν τῶν κορυφῶν» ἦταν 10%. (Γ. Πετροπούλου, Νοταριακὰ πράξεις Παζῶν, ἐνθ' ἀν., ἀριθ. 103, 141, 273).

60. Ἀποστ. Κανὼν ΜΔ', Γ. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τ. 2, σ. 59 καὶ σχόλια Ζωναρᾶ, Βαλσαμῶνος καὶ Ἀριστηνοῦ. Ὁμοίως βλ. καὶ κανόνες ΙΖ' τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου (τ. 2, σ. 152). Ι' τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ' Οἰκ. Συνόδου (τ. 2, σ. 328), Δ' τῆς ἐν Λαοδικείᾳ (τ. 3, σ. 174), ΙΔ' τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (τ. 4, σ. 134), ΛΒ' Νικηφόρου τοῦ Ὁμολογητοῦ (τ. 4, σ. 430) καὶ «ἀπόκρισιν» Θεοδώρου τοῦ Βαλσαμῶνος (τ. 4, σ. 451-452). Ματθαίου τοῦ Βλάσταρη, Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον, Τ. κεφ. Ζ' (τ. 6, σ. 473 ἐπ.). Πρβλ. καὶ Α. Γκίνη καὶ Ν. Πανταζοπούλου, Νομοκάνων Μανουὴλ νοταρίου τοῦ Μαλαζοῦ τοῦ ἐκ Ναυπλίου τῆς Πελοποννήσου, «Νόμος» (Ἐπετ. Σχ. Νομ. καὶ Οἰκον. Ἐπιστημῶν Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη 1985, σ. 171, ΡΠΘ'. Τὴ δυσμενῆ γιὰ τὴν τοκοληψία γενικότερα θέση τῶν ἀποφάσεων τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως βλ. Ν. Μάτση, Ὁ τόκος ἐν τῇ νομολογίᾳ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνας, Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν, τ. ΛΗ', ἐν Ἀθήναις 1971, σ. 71 ἐπ.

61. Βλ. Ἰακ. Βισβίτζη, Τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν συζύγων ἐπὶ ἀτέκνου γάμου εἰς τὴν Πάρου κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, Ἐπετ. Ἀρχ. Ἰστ. Ἑλλ. Δικαίου, τευχ. 8, ἐν Ἀθήναις 1958, σ.

γάρεται ὁ πωλητὴς σωματικῶς καὶ μὲ τὰ παντοῖα του ἀγαθὰ παρόντα καὶ μέλλοντα νὰ διαφεντέρη τὸν αὐτὸν ἀγοραστὴ καὶ τὴ γκληρονομία του ἀπὸ κάθε ἐναντιότητα»⁶². Ἐπίσης ὁ δοτήρας, σὲ καλλιεργητικὴ σχέση «κουντουβερνίας»⁶³, ἐξασφαλίζει τὸν κοπιαστὴ «ὀμπλιγάροντας πάντα τὸ κορμὴν του καὶ τὰ καλά του»⁶⁴.

Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ ἀναφερομένη στὴν προσωπικὴ δέσμευση τοῦ ὀφειλέτη ρήτρα δὲν εἶχε καταστρεῖ ἀνενεργὸς οὔτε καὶ ἀποτελοῦσε περικοπὴ πού ἀπαντοῦσε σὲ νοταριακὲς πράξεις τοῦ παρελθόντος καὶ ἐξακολουθοῦσε μνημονευομένη μεταγενέστερα ἀπλῶς ὡς «νοταριακὴ παράδοση»⁶⁵. Ἀντιθέτως εἶχε πλήρη τὴν ἐφαρμογὴ στὴν πράξη. Περὶ αὐτοῦ ὑπάρχουν ἐγγράφες μαρτυρίες καὶ ἐπίσημα ἐγγραφα ἀπὸ τὰ ὁποῖα καταφαίνεται ὅτι πολὺ συνήθης ἦταν ὁ ἐγκλεισμὸς στὴ φυλακὴ τῶν ὑπερημέρων ὀφειλετῶν ἀπὸ τοὺς πιστωτές.

163, ἀριθ. 8. *Γ. Πετροπούλου*, Νοταριακαὶ πράξεις Κεφαλληνίας (Κῶδιξ Μαντζαβινάτων), ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 40, 41, 47, 48, 50, 68, 81, 85, 90, 92, 94, 95.

62. Βλ. *Γ. Πετροπούλου*, Νοταριακαὶ πράξεις Κεφαλληνίας (Ἀργοστολίου - Σαμόλι), ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 13, 16, 17, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 44, 45, 47, 54, 55, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 76, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 91, 102, 111, 125, 127, 133, 135, 136, 138, 140, 142, 145, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 173, 175, 176, 177, 178, 182, 184, 197, 198, 199, 202-217, 222, 223, 228, 233, 237, 238, 242, 243, 244, 263, Τοῦ Ἰδίου, Νοταριακαὶ πράξεις Παξῶν, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 16, 35, 41, 43, 56, 57, 65, 90, 93, 114, 116, 118, 121, 123, 131, 142, 151, 155, 158, 166, 168, 208, 257, 262, 264, 297, 342, 355, 366, 384, 387, 392.

63. Ἡ «κουντουβερνία» ἢ «μισιάρικο παντοτεινὸ» ἦταν καλλιεργητικὴ σχέσις ἐμπράγματη, διηνεκῆς, κληρονομητὴ καὶ ἀπαλλοτριωτὴ. Ὁ ἰδιοκτῆτης τῆς γῆς παρέδιδε στὸν καλλιεργητὴ ἀγροτικὸ κτῆμα, τὴν παραγωγὴ τοῦ ὁποῖου ἐμοιράζοντο, κατὰ κανόνα ἐξ ἡμισείας. *Μεν. Τουρτόγλου*, Καλλιεργητικὲς συμβάσεις στὴν Ἀπείρανθο τῆς Νάξου κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, ἔνθ' ἄν., σ. 507. Τοῦ Ἰδίου, Φορολογικὲς διενέξεις «φράγκων» καὶ «ρωμαίων» στὴ Νάξο κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, Ἐπετ. Ἐτ. Κυκλ. Μελετῶν, τ. ΙΔ', Ἀθήνα 1993, σ. 38 καὶ «Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου», τ. Β', Ἀθήνα 1993, σ. 226. *Ἰακ. Βισβίζη*, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἐγγραφα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ δουκάτου τοῦ Αἰγαίου (1538-1577), Ἐπετ. Ἀρχ. Ἱστ. Ἑλλ. Δικαίου, τεύχ. 4, ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 131 ἐπ. Πρβλ. καὶ *B. J. Slot*, Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonisation Latine et occupation Ottomane C. 1500-1718, I, Nederlands Historisch-Archaeologische Instituut te Istanbul, 1982, σ. 47.

64. *Ἰακ. Βισβίζη*, ἔνθ' ἄν., σ. 108-109, ἀριθ. 88.

65. Τοῦτο υποθέτει ὁ Βισβίζης (ἔνθ' ἄν., σ. 139) ἀπὸ τὴν ἔρευνα 88 δημοσιευθέντων ὑπ' αὐτοῦ δικαιοπρακτικῶν Ναξιακῶν ἐγγράφων τοῦ 16ου αἰώνα, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον σὲ δύο, κατ' αὐτόν, ἀπαντᾷ ἡ ρήτρα τῆς «σωματικῆς» δεσμεύσεως. Ἡ «σπάνις» ὅμως τῆς ρήτρας τὴν ὁποία ὑπολαμβάνει δὲν εἶναι ὑπαρκτὴ. Κι' αὐτὸ γιατί, ἡ ρήτρα περιλαμβάνεται ὄχι σὲ δύο ἀλλὰ σὲ 34 συνολικὰ πράξεις. Συγκεκριμένα σὲ δύο πράξεις ἀπὸ τὶς ἑξὶ τοῦ χειρογράφου Γ' πού ἀνήκουν

Ἔτσι: α) Ἀπὸ πράξη συνταχθεῖσα τὸ 1628 ἀπὸ τὸ νοτάριο Νάξου Ἀντ. Θεολογίτη⁶⁶, προκύπτει ὅτι ὁ ὀφειλέτης Σταμάτης Ντεγαγίτας πού δὲν ἐξόφλησε ἐμπροθέσμως τὸ χρέος του, ἐνεκλείσθη ἀπὸ τὸ δανειστή του γιὰ ἄοριστο χρόνο στὴ φυλακὴ τοῦ ὀθωμανοῦ ἀξιωματοῦχου («εἰς χάψι τοῦ εὐθέντη καθῆ»). Γι' αὐτὸ καὶ ἡ σύζυγός του γιὰ νὰ τὸν ἀπελευθερώσει παρέχει δικὰ της περιουσιακὰ στοιχεῖα στὸ δανειστή πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ἀπαιτήσεώς του.

β) Ἀπὸ ἀνέκδοτη νοταριακὴ πράξη πωλήσεως, τοῦ ἔτους 1683, προερχομένη ἀπὸ τὴν Ἀπείρανο τῆς Νάξου⁶⁷ ἀπὸ τὴν ὁποία φαίνεται ὅτι ὁ παπᾶς Γεράσιμος Κουτζόκολος εἶχε ἐγκλεισθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐπισπεύδοντες δανειστές του στὴ φυλακὴ τοῦ ὀθωμανοῦ ἱεροδίκη, γιὰτὶ δὲν εἶχε νὰ πληρώσει τὸ χρέος του.

γ) Ἀπὸ νοταριακὴ πράξη, τοῦ ἔτους 1696, προερχομένη ἀπὸ τοὺς Παξοῦς⁶⁸, φαίνεται ὁμοίως ὅτι ὁ δανειστής ἐπρόκειτο νὰ χρησιμοποιοῦσε κάθε μέσο ἐκτελέσεως ὄχι μόνον ἐπὶ τῆς περιουσίας ἀλλὰ, ἐπὶ τὸ ἀποτελεσματικότερον, καὶ στὸ («κορμί») τοῦ ὀφειλέτη γιὰ νὰ τὸν ἀναγκάσει νὰ πληρώσει. Κατόπιν δὲ παρακλήσεως τοῦ τελευταίου («τὸν ἐπαρακάλεσε νὰ τὸν εὐσπλαχνισθῆ») πείθεται καὶ τοῦ παρατείνει τὴν προθεσμίαν λήξεως τοῦ δανείου γιὰ δύο χρόνια. Στὴ νέα ὅμως σύμβαση, γιὰ μεγαλύτερη ἀσφάλεια, προστίθεται καὶ ἐγγυητὴς ὁ ὁποῖος θὰ εὐθύνεται ὡς πρωτοφειλέτης («ἀρχεοπλερωτής»). Ἀμφότεροι δέ, ὀφειλέτης καὶ ἐγγυητὴς, δὲν παύουν νὰ εὐθύνονται ὄχι μόνον «μὲ τὰ παντοῦα ἀγαθὰ» ἀλλὰ καὶ «σωματικῶς», γιὰ τὴν ἐξόφλησιν τοῦ χρέους.

δ) Ἀπὸ τοὺς ἐκδοθέντες κατὰ καιροὺς προνομιακοὺς ὁρισμοὺς τῶν σουλτάνων⁶⁹, τοὺς καλουμένους ἀχτναμέδες, πού παρεῖχαν δικαιώματα ἢ προνόμια στοὺς

σὲ ἄγνωστο νοτάριο, καὶ ἀπαντοῦν μὲ τὴ φραστικὴ διατύπωση «ὀμπλιγάροντας τὸ κορμὶν του καὶ τὰ καλά του» καὶ σὲ τριάντα δύο, τῶν δύο πρώτων χειρογράφων, τῶν ὁποίων συντάκτης ἦταν ὁ νοτάριος Παντ. Μηλιάτης, μὲ τὴ διατύπωση π.χ. ὅτι ὀμπλιγάρονται (οἱ πωληταὶ) «αὐτοὶ καὶ τὰ καλά των» (*Ἰακ. Βισβίτζη*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 29, ἀριθ. 15). Ἡ λέξις ὅμως «αὐτὸς» χρησιμοποιοῦται γιὰ νὰ ἀποδώσει τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἔννοια μὲ τὴ λέξι «κορμί» ἢ καὶ σὲ ἄλλες πράξεις «σῶμα» καὶ ὀφείλεται στὸ διαφορετικὸ συντάκτη νοτάριο τοῦ ὁποίου οἱ πράξεις εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ μὴ συμπίπτουν ἀπολύτως ὡς πρὸς τὴ διατύπωση ἐφ' ὅσον ἀκολουθοῦν ἄλλα σχέδια ὑποδειγμάτων. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ὅπως καὶ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ στὴν πράξιν τῆς ἀνωτέρω ρήτρας βλ. ἀναλυτικὰ στὶς ἐπόμενες σελίδες.

66. Ἀντ. Κατσουροῦ, ἐνθ' ἄν. ἀριθ. 9.

67. Τὸ ἔγγραφο περιλαμβάνεται στὰ Πρακτικὰ τοῦ Β' Κυκλαδολογικοῦ Συνεδρίου (31-8|3-9-1995).

68. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Παξῶν, ἐνθ' ἄν., ἀριθ. 198.

69. Οἱ πολιτικὲς παραχωρήσεις λέγονται συχνὰ «ἀχτναμέδες». Βλ. Κ. Ἀμάντου, Οἱ προνομιακοὶ ὁρισμοὶ τοῦ μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, «Ἑλληνικά», τ. Θ' (1936), σ. 103,

χριστιανούς. Ἔτσι στὸν προνομιακὸ ὄρισμὸ τοῦ σουλτάνου Μουράτ Γ' τοῦ ἔτους 1580, μὲ τὸν ὁποῖο παραχωρεῖ προνόμια στοὺς κατοίκους τῶν Κυκλάδων, μεταξὺ ἄλλων, ἀπαντᾷ καὶ ἡ ἀκόλουθη περικοπή:

«Καὶ οἱ χρεοφειλέτες νὰ εἶναι σφιγμένοι καὶ βαλμένοι εἰς τὴν φυλακὴν καὶ εἰς τὴν καδέναν καὶ εἰς φυλακές, ἀμὴ νὰ μὴ τος κρατίζου φαγι οὔτε πιετόν»⁷⁰. Τὰ ἴδια ἐπαναλαμβάνονται καὶ σὲ ἄλλο προνομιακὸ ὄρισμὸ, τοῦ ἔτους 1621, ὑπὲρ τῆς νήσου Νάξου: «Οἱ σπύροι⁷¹ φυλακώνοντας τοὺς χρεοφειλέτες μὴν τοὺς πειράζουσι μὲ καδένες μὲ σκοτεινὲς φυλακές, δίχως κρεββάτι, διὰ νὰ τοὺς ἐνοχλοῦσι, οὔτε νὰ μὴν τονε δίδουσι νὰ τρῶσι καὶ νὰ πίνουσι»⁷².

Ἐκτὸς τούτων ἐκδοθέντες κατὰ διαστήματα προνομιακοὺς ὁρισμοὺς δὲν μένει ἡ παραμικρὴ ἀμφιβολία ὅτι ἡ δεσμεύουσα τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία τῶν ὀφειλετῶν ρῆτρα δὲν περιλαμβάνετο στὶς νοταριακὲς πράξεις ἀπὸ ἀπλὴ («νοταριακὴ παράδοση»), ἀλλ' εἶχε πλήρη ἔννομα ἀποτελέσματα καὶ εὐρυτάτη ἐφαρμογὴ στὴν πράξη. Συγχρόνως μὲ τοὺς ὁρισμοὺς παρουσιάζεται μὲ ἐνάργεια ἡ δεινὴ θέση τῶν ὀφειλετῶν ἀπὸ τὴν ἀπάνθρωπη μεταχείριση τῶν δανειστῶν τοὺς ποὺ δὲν ἐφείδοντο καθόλου γιὰ τὴ ζωὴ τους. Ἡ θλιβερὴ ἀκριβῶς αὐτὴ κατάσταση ἐπιχειρεῖται μὲ τοὺς ὁρισμοὺς, κατὰ τὸ δυνατὸν, νὰ ἀμβλυνηθεῖ στοιχειωδῶς ὥστε νὰ καταστεῖ ἀνθρωπινώτερη ἡ διαβίωση τῶν φυλακισμένων ὀφειλετῶν. Ἀκόμη χειρότερη κατάσταση γιὰ τοὺς ὀφειλέτες ἦταν ἐκεῖνη ποὺ ἐπικρατοῦσε, λόγῳ εἰδικῶν ἐθιμικῶν συνθηκῶν, στὴ Μάνη. Ἐκεῖ τὰ δικαιώματα ποὺ παρεῖχαν οἱ δανειζόμενοι στὰ ἐγγράφως διατυπούμενα δανειστικὰ συμβόλαια προκαλοῦν τρόμο γιὰ τὴν ἀγριότητα τοῦ περιεχομένου τους.

σημ. 2. Ὁμοίως Ν. Ἐλευθεριάδου, Ἀνατολικὰ Μελέται, τ. Α', Τὰ προνόμια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐν Σμύρνῃ 1909, σ. 88. Πρβλ. καὶ Ν. Πανταζοπούλου, Τινὰ περὶ τῆς ἔννοιας τῶν προνομίων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀρχεῖον Ἰδιωτ. Δικαίου, τ. Γ' (1943), σ. 455 ἐπ.

70. Περ. Ζερλέντου, Γράμματα τῶν τελευταίων φράγκων δουκῶν τοῦ Αἰγαίου πελάγους, Ἐρμούπολις 1924, σ. 101 ἐπ. Ὁ ἴδιος προνομιακὸς ὄρισμὸς δημοσιεύθηκε ἀρχικῶς ἀπὸ τὸν Κ. Hopf (Venetobyzantinische Analekten 1859) καὶ ἀναδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Κ. Ἀμαντο («Ἑλληνικά», τ. Θ' 1936). Παρόμοιες διατάξεις περιέχονται καὶ στὸν ἀχτναμὲν περὶ Χίου τοῦ σουλτάνου Μουράτ Γ' τοῦ 1578 τὸν ὁποῖο δημοσίευσε ὁ Donado (Gio Battista Donado, Viaggi a Constantinopoli, Venezia 1688, Parte IV, 51-58). Βλ. Κ. Ἀμάντου, αὐτόθι, σ. 129. Ἐπίσης καὶ σὲ προγενέστερο ἀχτναμὲ τοῦ ἔτους 1567 τοῦ σουλτάνου Σελῆμ Β' ἀναγράφονται: «καὶ τοὺς φυλακισμένους διὰ χρέως νὰ μὴν τοὺς βάζουσι σίδερα μήτε στὰ σκοτεινὰ καὶ νὰ τοὺς δύνουσι νὰ τρῶσι». Βλ. Ph. Argenti, Chius vincta or occupation of Chios by the Turks (1566) and their administration of the island (1566-1912), Cambridge, 1941, σ. 210-212.

71. Σπύροι = δεσμοφύλακες, ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ sbirro ποὺ σημαίνει κλητῆρα τῆς ἀστυνομίας, ραβδούχο.

72. Περ. Ζερλέντου, ἔνθ' ἄν., σ. 121 ἐπ.

Ἔτσι ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Maurer ⁷³ στή Μάνη ἔσχε ἡ φονικὴ συνήθεια κατὰ τὴν ὁποία ὁ δανειστὴς χρημάτων συνέτασσε μὲ τὸν ὀφειλέτη ἔγγραφο μὲ τὸ ὁποῖο ἐξουσιοδοτεῖτο ὁ πρῶτος νὰ ἀσκῆσει ἐκδίκηση αἵματος στὴν οἰκογένεια τοῦ ὀφειλέτη σὲ περίπτωσι πού ὁ τελευταῖος δὲν ἐπλήρωνε τὸ ὀφειλόμενο ποσό. Αὐτὸ ἐσήμαινε ὅτι ὁ δανειστὴς, ἐὰν δὲν ἱκανοποιεῖτο ἢ ἀπαίτησή του ἀπὸ τὸν ὀφειλέτη, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ φονεύσει ἀτιμωρητὶ ἓνα, δύο ἢ καὶ περισσοτέρους συγγενεῖς του! Πρὸ τῆς ἰδιομόρφου, ὡς φαίνεται, καταστάσεως τῆς Μάνης εἶχαν ἀτονῆσει πλήρως οἱ σαφεῖς ἀπαγορεύσεις τοῦ δικαίου τῶν βυζαντινῶν κατὰ τὶς ὁποῖες: «Οὐ δύναται γάρ τις συναλλάσσειν ἐπερωτῆσαι πρόστιμον κεφαλικὴν τιμωρίαν, οἷον ἀτιμίαν ἢ μέλους οἰουδήποτε ἀφαιρέσιν· κἂν γὰρ συμφωνηθῆ, οὐ κρατεῖν» ⁷⁴. Πάντως οἱ ἀπαγορεύσεις αὐτὲς προδίδουν ἀναμφιβόλως ἐπικρατοῦντα ἀπάνθρωπα δικαιώματα τῶν δανειστῶν τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς ἐπεχειρήσαν, οἱ βυζαντινὲς διατάξεις, νὰ ἐξαφανίσουν.

Ἔτσι αὐτὰ τὰ ἰσχύσαντα στὴν περίοδο τῆς δουλείας, ὡς πρὸς τὰ σκληρὰ δικαιώματα τῶν δανειστῶν καὶ τὴ θέση τῶν ὀφειλετῶν, δὲν ἐβλάστησαν αὐτοφυῶς. Ἐλκουν τὶς ρίζες τους ἀπὸ τὸ παρελθόν. Ἀποτελοῦν ἐπιβιώσεις ἀρχαίων δικαίων πού δὲν ἐξηλείφθησαν παρ' ὅλη τὴν πάροδο δύο καὶ πλέον χιλιετιῶν.

Ἡ αὐτοδέσμευση τοῦ ὀφειλέτη μᾶς μεταφέρει σὲ θεσμὸς ἀρχαιοτάτων δικαίων. Ἔτσι κατὰ τὸ *nexum* ⁷⁵ τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ δικαίου, πού ἀποτελοῦσε κατὰ τὸν Τίτο Λίβιο δεσμὸ προσωρισμένο νὰ ἐξασφαλίσαι τὸ σεβασμὸ τῶν ὑποσχέσεων ἢ τὴν ἐκπλήρωση τῶν ὑποχρεώσεων ⁷⁶, ὁ δανειστὴς εἶχε, ὕστερα ἀπὸ ὀρισμένες διαδικασίες, τὸ πλήρες δικαίωμα τῆς συλλήψεως καὶ τῆς κρατήσεως δεσμευμένου τοῦ ἀναξιόχρεου ὀφειλέτη πού μποροῦσε νὰ καταλήξει σὲ κατάστασι δουλείας

73. Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς (μετάφρ. Χρ. Πράτσικα καὶ Εὐστ. Καραστάθη), τ. Α', Ἀθήναι 1943, σ. 142. Τὴ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Maurer ἐπιρρωνύουν ἀπολύτως ἔγγραφες συμφωνίες Μανιατῶν ὅπου ὁ ἀθετῶν ὄφειλε μεταξὺ ἄλλων, συνήθως καὶ «δύο φονικά». (Βλ. *G. Maurer*, αὐτόθι, σ. 427. *Σ. Κουρέας*, ἐνθ' ἄν., σ. 367 καὶ 369. *Γ. Μαγαβελέα*, ἐνθ' ἄν., σ. 82). Εἶναι φανερὸ ὅτι, τῆς ἐπικρατούσης αὐτῆς συνήθειας, νὰ συνομολογοῦνται «φονικά» γιὰ τὴν ἐνίσχυσι τῶν συμφωνιῶν, δὲν μποροῦσαν νὰ ἀποτελοῦν ἐξάιρεσι οἱ δανειστικὲς συμβάσεις. Καὶ τοῦτο ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ στίχος τοῦ Νηφάκη: «Καὶ ἄλλος φονικὸ χρωστᾶ καὶ ἄλλου χρεωστοῦνε», δὲν ἔχει πράγματι καμμιά σχέση μὲ χρεωστικὰ συμβόλαια ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ *Σ. Κουρέας* (ἐνθ' ἄν., σ. 365) ἀποκρούων τὴν ἀντίθετη ἄποψιν τῶν *J. Partsch* (*Griechisches Bürgschaftsrecht*, 1, Leipzig 1909, σ. 25) καὶ *K. Τριανταφυλλοπούλου* (Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη ἐπὶ Καποδίστρια, Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 23 (1948), σ. 490.).

74. Ἄρμεν. Append, III, 44 (σχόλιο).

75. Βλ. *Γ. Πετροπούλου*, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ἔκδ. Β', Ἀθήναι 1963, σ. 864 ἐπ. *R. Monier*, *Manuel de droit Romain*, τ. 2, ἔκδ. 5η, Paris 1954, σ. 16 ἐπ.

76. VIII.28.8.

ἢ ἀκόμη καὶ νὰ θανατωθεῖ. Παρόμοια δικαιώματα εἶχαν οἱ δανειστὲς καὶ κατὰ τὰ ἀρχαῖα δίκαια ὀρισμένων ἐλληνικῶν πόλεων. Στὶς τελευταῖες ὁ δανεισμὸς μὲ ἐγγύηση τὸ σῶμα ἀπαγορεύτηκε ἀπὸ τὸ πέμπτο αἰῶνα ⁷⁷ στὴ δὲ Ἀθήνα ἤδη ἀπὸ τὸν ἕκτο μὲ τὴ νομοθεσία τοῦ Σόλωνα ⁷⁸. Τὴν ἀπαγόρευση τοῦ «δανείζειν ἐπὶ τοῖς σώμασιν» ⁷⁹ ἀκολούθησαν καὶ οἱ Ρωμαῖοι, τὸ 326 π.Χ., καταργήσαντες τὸ nexum μὲ τὸ νόμο Poetelia Papiria ⁸⁰. Στὸ σημεῖο δὲ αὐτὸ πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι, στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ἡ περιέλευση τοῦ ὀφειλέτη σὲ δουλεία εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ ἐνωρὶς νὰ ἀντικαθίσταται μὲ τὴ φυλάκισή του μέχρις ἀποπληρωμῆς τοῦ χρέους ⁸¹.

Ἡ ἐπισήμανση ὅμως τῆς ἐπιδράσεως τὴν ὁποία ἤσκησαν ἰδίως τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ δίκαια στὸ ἐφαρμοσθὲν ἐπὶ τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων δίκαιο, τὸ ἀναφερόμενο στὴν ἐξασφάλιση τῶν δικαιωμάτων, ἐνισχύεται περισσότερο καὶ ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὁμοιοτήτων ἀκόμη καὶ στὴ φραστικὴ διατύπωση τῆς ἐξετασθείσης δεσμευτικῆς ρήτρας τῶν νοταριακῶν πράξεων. Ἐπαναλαμβάνονται δηλαδὴ στὶς τελευταῖες αὐτούσιες ἀνάλογες περικοπὲς γραπτῶν μνημείων τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος. Συγκεκριμένα προηγουμένως ἐμνημονεύθη ἰκανὸς ἀριθμὸς νοταριακῶν πράξεων στὶς ὁποῖες ἀπαντᾷ ἡ ρήτρα τῆς δεσμεύσεως τοῦ προσώπου καὶ τῆς περιουσίας τοῦ ὀφειλέτη εὐθυνομένου «σωματικῶς» καὶ μὲ τὰ καλὰ του» ἢ «μὲ τὸ κορμί του καὶ μὲ τὰ καλὰ του». Οἱ δύο αὐτοὶ τύποι τῆς ρήτρας δὲν εἶναι καὶ οἱ μόνοι. Σὲ πλῆθος πράξεων διατυπώνεται ἡ ἴδια εὐθύνη (τοῦ ὀφειλέτη, πωλητῆ κλπ.) μὲ τὴ φράση «αὐτὸς καὶ τὰ καλὰ του». Ἡ τελευταία φραστικὴ διατύπωση ἀνευρίσκεται σὲ συμ-

77. E. Weiss, Griechisches Privatrecht, I, Leipzig 1923 (ἀνατ. Hamburg 1966) σ. 507 ἔπ.

78. «...καὶ οἱ δανεισμοὶ πᾶσιν ἐπὶ τοῖς σώμασιν ἦσαν μέχρι Σόλωνος» (Ἀριστοτ. Ἀθηναίων Πολιτεία 2,2). Πρβλ. καὶ D. MacDowell, Τὸ δίκαιο στὴν Ἀθήνα τῶν κλασικῶν χρόνων (μετάφρ. Γ. Μαθιοδάκη), ἔκδ. Β', Ἀθήνα 1988, σ. 47 καὶ 127. Ἰω. Ζέπου, Νομοθεσία τοῦ Σόλωνος, Ἐπετ. Κέντρου Ἑρευνῆς Ἰστ. Ἑλλῆν. Δικαίου, τ. 18, ἐν Ἀθήναις 1973, σ. 13, 6 καὶ 56, 182. L. Beauchet, Histoire du droit privé de la république Athénienne, Paris (ἀνατ. Amsterdam 1969), II, σ. 414. J. Gaudemet, Institutions de l'antiquité, Paris 1982, σ. 154 καὶ 210.

79. Ἀριστοτ. Ἀθηναίων Πολιτεία 6,1 καὶ 9,1. Πλουτάρχου Σόλων 15.

80. Cic. de Rep. II, 34. Πρβλ. καὶ διάταξη τοῦ Κώδικα τοῦ Ἰουστινιανοῦ (4.10.12) σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία δὲν ἦταν ἀνεκτὸ οὔτε καὶ νὰ ἐξαναγκασθοῦν οἱ ἐλεύθεροι νὰ ἐργάζονται ἕνεκα χρέους στοὺς πιστωτὲς τους («Ob aes alienum servire liberos credito ribus iura compelli non patiuntur»). «Οὐκ ἀναγκάζονται οἱ ἄποροι χρεῶσται δουλεῦν τοῖς ἰδίους δανεισταῖς» (Βασ. 24.3.16. Ἀρμενόπουλος 3.5.65).

81. Δ. Παππούλια, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 28 καὶ τὶς ἐκεῖ σημειούμενες βιβλιογραφικὲς παραπομπές.

βάσεις δανείων⁸², πωλήσεων⁸³, καλλιεργείας αγροτικῶν κτημάτων⁸⁴, ἀνταλλαγῶν⁸⁵ κλπ., ἀκόμη δὲ καὶ σὲ δωρεές⁸⁶.

Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ τρεῖς μνημονευθεῖσες διατυπώσεις τῆς ἐκτελεστικῆς ρήτρας ταυτίζονται ἀπολύτως ὡς πρὸς τὴν ἔννοια τοῦ περιεχομένου τους. Καὶ τοῦτο, διότι οἱ λέξεις «αὐτός», (κορμὴ) καὶ «σωματικῶς» χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ ὑποδηλώσουν τὴν προσωπικὴ δέσμευση τοῦ ὀφειλέτη. Πρέπει δὲ ἰδιαίτερος νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ φραστικὴ διατύπωση «αὐτός καὶ τὰ καλά του» δὲν ἀποτελεῖ κατασκευάσμα μεταβυζαντινῆς νομικῆς ὀρολογίας. Ἀντιθέτως ἔχει τὴν προέλευσίν της ἀπ' εὐθείας καὶ χωρὶς παραλλαγές ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ δίκαια. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ ὀδηγεῖ χωρὶς κανένα ἐνδοιασμὸ ἢ ἀπλή σύγκριση μὲ τὴ ρήτρα: «...ἢ δὲ πρᾶξις ἔστω ἔκ τε αὐτῶν τῶν δανεισαμένων καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς»⁸⁷ ποῦ ἀναγράφεται σὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τὸν Ὀρχομένο. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς ὁμοιότητα παρουσιάζ-

82. Βλ. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 995. Ἐντ. Κατσουροῦ, Κουρσάροι καὶ σκλάβοι, ἔνθ' ἄν., σ. 32, ἀριθ. 15. Τοῦ Ἰδίου, Ναξιακὰ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα τοῦ 17 αἰῶνος, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 72. Σ. Ξανθουδίδου, Κρητικὰ συμβόλαια Ἐνετοκρατίας, «Χριστιανικὴ Κρήτη», τεύχ. Α (1912), σ. 141-142, ἀριθ. LIII. Ἐντ. Λιγνοῦ, Ἀρχεῖον τῆς Κοινοτήτος Ὑδρας 1778-1832, τ. 1 (1778-1802), ἐν Πειραιεῖ 1921, σ. 65.

83. Γ. Πετροπούλου, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 10, 14, 57, 60, 62, 72, 73, 247, 250, 274, 360, 363, 527, 578, 723, 738, 822, 830, 847, 955, 1152, 1369, 1395, 1434, 1433, 1436, 1476, 1487, 1505, 1532, 1553, 1623. Ἐντ. Κατσουροῦ, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 13, 14, 18, 25, 27, 28, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 68, 69, 73, 78, 79, 81, 88, 90, 93. Ἐντ. Δρακάκη, Ἡ Σύρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἡ δικαιοσύνη καὶ τὸ δίκαιον, Ἐπετ. Ἐταιρ. Κυκλ. Μελετῶν, τ. ΣΤ' (1967) ἐν Ἀθήναις 1967, σ. 315, ἀριθ. 11 καὶ 12. Α. Σιφωνιοῦ-Καράπα, Γ. Ροδολάκη, Α. Ἀρτεμιάδη, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 9, 40, 50, 162, 392, 403, 424, 428, 450, 509, 562, 614, 713, 727, 782, 790, 791. Ἐντ. Βισβίζη, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 3, 9, 11, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 28, 32, 33, 36, 37, 44, 46, 50, 51, 52, 53, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 68, 69, 71, 80. Σὲ περίπτωσιν ποῦ ὁ πωλητὴς στερεῖται οικονομικῆς ἐπιφανείας, τρίτος, παριστάμενος κατὰ τὴ σύναψιν τοῦ συμβολαίου, δεσμευόμενος (αὐτὸς καὶ τὰ καλά του) παρέχει τὴν ἐγγύησιν ὅτι θὰ ἱκανοποιήσει τίς τυχόν ἀπαιτήσεις τοῦ ἀγοραστῆ (Ἐντ. Κατσουροῦ, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 44. Γ. Πετροπούλου, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 508). Ὅταν δὲ, ἀπουσιάζοντος τοῦ πωλητῆ, ἡ πώλησις γίνεται διὰ πληρεξουσίων, οἱ τελευταῖοι, οἱ λεγόμενοι ἐπίτροποι «ὀμπλιγάρονται αὐτοὶ καὶ τὰ καλά τους» (Ἐντ. Κατσουροῦ, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 39).

84. Ἐντ. Κατσουροῦ, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 32. Ἐντ. Βισβίζη, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 17, 45, 64.

85. Γ. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 127. Ἐντ. Κατσουροῦ, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 23, 29.

86. Ἐντ. Βισβίζη, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 8, 14.

87. Βλ. Α. Παπούλια, ἔνθ' ἄν., σ. 24 καὶ 109 ἐπ. καὶ τίς ἐκεῖ μνημονεῦμενες βιβλιογραφικὲς παραπομπὲς τῶν πηγῶν.

ζει και ἡ διατύπωση πού ἀπαντᾷ στοὺς παπύρους: «...ἡ δὲ πράξις ἔστω ἕκ τε αὐτοῦ (τοῦ ὀφειλέτη) καὶ ἕκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ πάντων καθάπερ ἕκ δίκης»⁸⁸.

Ἀπὸ ὅσα προηγουμένως σχετικὰ μὲ τὴν ἐξασφάλιση δικαιωμάτων ἐξετέθησαν, ἔχει, νομίζω, καταδειχθεῖ ἐπαρκῶς ὅτι οἱ ἐπιβιώσεις ἀρχαίων ἐλληνικῶν δικαίων στὸ μεταβυζαντινὸ δίκαιο εἶναι καταφανεῖς. Ἐτσι παρὰ τὴν χαλεπότητα τῶν καιρῶν, τὸ ἐφαρμοσθὲν ἀπὸ τοὺς ὑποδούλους Ἑλληνες δίκαιο ἐμφανίζει, στὰ κύρια σημεῖα τῶν ἐξετασθέντων θεμάτων, μιὰ ἀδιαμφισβήτητη συνέχεια καὶ ἐνότητα πρὸς τὸ βυζαντινὸ καὶ τὰ προῖσχύσαντα ἀρχαῖα ἐλληνικὰ δίκαια.

88. «...τῆς πράξεως ἕκ τε τῆς ὁμολογούσης καὶ ἕκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῆς πάντων» (*G. Petropulos, Papyri Societatis Archaeologicae Atheniensis*, Ἀθῆναι 1939, σ. 137. Βλ. ὁμοίως καὶ σ. 145, 152, 165, 193). «ὅπερ σοι ἀποδώσω ἐν καιρῷ... χωρὶς τινος ἀντιλογίας κ[αὶ] ὑπερθέσεως γινο[μ]ένης σοι τῆς πράξεως ἕκ τε ἐμοῦ καὶ ἕκ τῶν ὑπαρχόντων μοι πάντων καθάπερ ἕκ δίκης». (*B. Mandilaras, The Byzantine Papyri of the Greek Papyrological Society*, 1, Athens 1993, σ. 103, ἀρ. 17).

R É S U M É

**La garantie des droits dans les documents juridiques post-byzantins.
Survivances des droits grecs antiques.**

Les documents juridiques, datant de l'époque où les Grecs se trouvaient sous domination étrangère, attestent des moyens variés dont disposaient les droits civil et procédural pour assurer aux ayants droit la garantie de leurs droits. Parmi les plus fréquents, notons la clause pénale, l'hypothèque et la contrainte par corps, trois moyens dont l'investigation constitue l'objet de cette communication.

En ce qui concerne la clause pénale, on constate que les dispositions de la législation byzantine qui s'y rapportent sont toujours en vigueur et continuent à être appliquées à l'époque de la domination étrangère. Durant la période post-byzantine, les clauses pénales se sont tellement répandues que, ne se limitant plus aux contrats, elles se sont même étendues aux dispositions à cause de mort. On trouve également des clauses pénales dans les décisions des arbitres et de tribunaux communautaires. La partie, qui aurait contrevenu à leurs dispositions, était passible d'une peine pécuniaire, laquelle garantissait la sauvegarde de l'autorité de ces décisions.

En ce qui concerne le droit réel de l'hypothèque, les influences du droit byzantin et, par extension, des droits grecs antiques, sur le droit appliqué sous domination étrangère, sont tout aussi évidentes. Elles sont d'autant plus manifestes que l'hypothèque, en règle générale, conserve le caractère protecteur que les droits grecs antiques lui avait prêté dès le IVème siècle, et qui émane régulièrement des dispositions formulées dans les textes législatifs et juridiques byzantins.

Pour ce qui est de la contrainte par corps, on remarque que, dans certains contrats de prêt, le débiteur n'engageait pas seulement ses biens, mais aussi sa liberté personnelle. C'est dans ce sens qu'il faut comprendre la clause qui stipule, dans ces contrats de prêt, que le débiteur s'engage «physiquement», et, par conséquent, donne au créancier la possibilité de faire emprisonner son débiteur pour une durée indéterminée, jusqu'à acquittement de la dette. La clause prévoyant l'emprisonnement du débiteur ne se limitait pas aux seuls emprunts. Elle entrait pleinement en vigueur, pour une garantie plus efficace, dans divers autres contrats, tels que, par exemple, les contrats de vente, les

contrats agricoles, etc. D'autres éléments mentionnés prouvent que, pendant la domination étrangère, les droits en vigueur, garantissant les droits des créanciers et définissant la position des débiteurs, n'ont pas surgi spontanément, mais prennent racine dans le passé. Ce sont des survivances des droits grecs antiques qui ont persisté, malgré le passage de plus de deux millénaires. Ainsi, notre investigation des divers moyens dont les ayants droit disposaient pour la garantie de leurs droits, conduit naturellement à la conclusion que le droit, appliqué par les Grecs sous domination étrangère, témoigne d'une continuité et d'une unité incontestables avec le droit byzantin et les droits grecs antiques qui leur préexistaient.